

A
HERMAN
OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

LVIII–LIX. (2019–2020)

ANNALES
MUSEI
DE HERMAN
OTTÓ
NOMINATI
2019–2020

ANNALES MUSEI DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
LVIII–LIX.

MISKOLC
2020

Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales du Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Főszerkesztő:
SZOLYÁK PÉTER

Szerkesztette:
TÓTH ARNOLD

A szerkesztésben közreműködött:
BÉKÉSI GÁBOR–JAKAB MÁTYÁS ANDRÁS

Technikai szerkesztő:
TÍMÁR TAMÁS

ISSN 0544–4225

Borítóterv:
FEKETE RÓBERT, SZOLYÁK PÉTER

Lektorálta:
Dobrik István, P. Fischl Klára, Gödölle Mátyás, Gyulai Éva, Kuklay Antal, Kulcsár Gabriella,
Kunt Gergely, Raczky Pál, Tabajdi Gábor, Tringli István

Angol fordítás:
Dúró Tímea, Medve Csaba, Módis Péter, Tóth Arnold és a szerzők

Borítóképek (balról jobbra):

1. Ernst Gräser: Lottchen am Klavier. Kovács Sarolta zongoraművésznő portréja, 1910.
(Jeszenszky Géza tulajdona)

Ernst Gräser: Lottchen am Klavier. Portrait of Sarolta Kovács, pianist, 1910. (Property of Géza Jeszenszky)

2. A Numizmatikai Társulat által Leszih Andornak adományozott névre szóló emlékérem, 1961.
(Herman Ottó Múzeum, HOM HTD 84.48.56.)

*Commemorative medal awarded to Andor Leszih by the Society for Numismatics, 1961.
(Herman Ottó Museum, HOM HTD 84.48.56.)*

3. Egy parasztcsalád lakodalma: Haraszti István és M. Béres Mária házassági képe, Bódvavendégi, 1937. Veres József felvétele (Herman Ottó Múzeum, HOM Gynsz. 15/2012)
A Wedding of a Peasant Family: Marriage photo of István Haraszti and Mária M. Béres, Bódvavendégi, 1937. Photo by József Veres (Herman Ottó Museum, HOM Gynsz. 15/2012)

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Szolyák Péter PhD, múzeumigazgató
A kötet megjelenését gondozta: TT Play Kft., Tímár Tamás, Debrecen

Nyomda és kötészet: Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen
Felelős vezető: ifj. Kapusi József ügyvezető igazgató

TARTALOM

<i>Előszó</i>	9
JAKAB Mátyás András–SIMON László <i>Leszih Andor emlékezete</i>	11
RÉGÉSZET	
CSENGERI Piroska–P. FISCHL Klára–HAJDÚ Melinda– LÁTOS Tamás–PUSZTAI Tamás–TÓTH Krisztián <i>Mezőkeresztes–Lapos-halom újkőkori településének roncsolásmentes kutatása</i>	19
P. FISCHL Klára–KOÓS Judit–MENGYÁN Ákos–SOMOGYI Krisztina <i>Vatta–Testhalom – Részekből egész</i>	41
B. HELLEBRANDT Magdolna <i>A Gáva-kultúra föld- és vízivára Prügy–Tökföldön</i>	65
SZÖRÉNYI Gábor András–PUSZTAI Tamás et al. <i>Hét metszet a Hernád folyó völgyéből.</i> <i>Az M30-as Miskolc–Kassa autópálya építését megelőző régészeti feladatellátás és kutatás</i>	103
CSENGERI Piroska–KERTÉSZ Gabriella Nikoletta <i>A Herman Ottó Múzeum régészeti kutatásai 2015–2016-ban</i>	149
TÖRTÉNETTUDOMÁNY	
TIHÁNYIOVÁ, Monika <i>A gombaszögi pálos kolostor</i>	191
GYULAI Éva <i>Pulszky Terézia és Malwida von Meysenbug rajzai az angliai emigrációban</i> <i>(Ventnor és környéke, Wight sziget, 1855–1856)</i>	205
FÁBIÁN Máté <i>A vármegye vezére. Borbély–Maczky Emil főispáni szerepfelfogásának alakulása</i> <i>a két világháború között</i>	243
KIS József <i>A Virág-ügy. Konceptió eljárás a miskolci jobboldali szociáldemokraták ellen</i>	253

GÁL Máté	
„Lobkovitz László megyei főelőadó úr ellen panasszal fordulok Elnök úrhoz.”	
<i>Zavarok az Állami Egyháziügyi Hivatal vidéki működésében</i>	269
SURÁNYI Béla	
<i>Fejezetek a hazai állattenyésztés-politika történetéből (1867–1989)</i>	281
NÉPRAJZ	
BODNÁR Mónika	
<i>Üvegnegatívok Bódvavendégiből 3. Egy parasztszalád lakodalma</i>	305
MŰVÉSZETTÖRTÉNET	
HAJDÚ Ildikó–KÁKÓCZKI András	
<i>Művészet, önkéntesség, múzeum.</i>	
<i>Fejezetek a képzőművészethez kapcsolódó civil szervezetek miskolci történetéből</i>	323
HAJDÚ Ildikó	
<i>Matyó asszony Miskolcon. Sóváry János szobrának története</i>	341
PIRINT Andrea	
<i>Arckép és önarckép. Dr. Nagy Róbert orvos-műgyűjtő portréja</i>	355
VÁMOSI Katalin	
<i>A tiszaiújvárosi Patrona Hungariae Római Katolikus Templom építéstörténete</i>	371
KÖZLEMÉNYEK	
SZAKÁLL Sándor	
<i>Aragonit utáni opál átalakok a tarcali dácsit köfajtából</i>	389
HAZAG Ádám	
<i>Vésett pengéjű kardok a Herman Ottó Múzeum történeti fegyvergyűjteményében</i>	393
HIDEG Ágnes	
<i>Kovács Sarolta zongoraművésznő (1891–1979).</i>	
<i>Adatok Miskolczy-Simon Jánosné / Thurzó Nagy Lászlóné életútjához</i>	409
KURUCZ Ádám	
„Messze vagyok tőled rózsám, Aradon.”	
<i>Radeczky Lajos szakaszvezető katonakönyve</i>	419
PRÓKAI Margit	
<i>Mérföldkövek Miskolc közkönyvtárainak 140 éves történetében</i>	445
VIGA Gyula	
<i>Szabadfalvi József és a kézművesség kutatása</i>	453
Szerzői útmutató	461

TABLE OF CONTENTS

<i>Preface</i>	9
JAKAB, Mátyás András–SIMON, László <i>In memory of Andor Leszih</i>	11
ARCHAEOLOGY	
CSENGERI, Piroska–P. FISCHL, Klára–HAJDÚ, Melinda– LÁTOS, Tamás–PUSZTAI, Tamás–TÓTH, Krisztián <i>Non-destructive research of the Neolithic settlement at Mezőkeresztes–Lapos-halom</i>	19
P. FISCHL, Klára–KOÓS, Judit–MENGYÁN, Ákos–SOMOGYI, Krisztina <i>Vatta–Téshalom – Assembling the whole from its parts</i>	41
B. HELLEBRANDT, Magdolna <i>Hillfort and water fortress of the Gáva-culture at Prügy–Tökföld</i>	65
SZÖRÉNYI, Gábor András–PUSZTAI, Tamás et al. <i>Seven sections from the Hernád Valley. The archaeological research project prior to the construction of the M30 motorway between Miskolc–Kassa</i>	103
CSENGERI, Piroska–KERTÉSZ, Gabriella Nikoletta <i>Archaeological research at the Herman Ottó Museum in 2015–2016</i>	149
HISTORY	
TIHÁNYIOVÁ, Monika <i>The Pauline Monastery of Gombaszög</i>	191
GYULAI, Éva <i>The drawings of Terézia Pulszky and Malwida von Meysenbug made in emigration to England (Ventnor and surroundings, Isle of Wight, 1855–1856)</i>	205
FÁBIÁN, Máté <i>The leader of the county. The development of Emil Borbély-Maczky's conception of the role of count between the two World Wars</i>	243
KIS, József <i>The Virág-affair. Conceptual trial against the right-wing social democrats in Miskolc</i>	253

GÁL, Máté	
<i>"I complain to Mr. President against the county's Chief Executive László Lobkovitz."</i>	
<i>Disruptions in the regional operation of the State Ecclesiastical Office.....</i>	269
SURÁNYI, Béla	
<i>Chapters from the history of Hungarian animal husbandry policy (1867–1989) .....</i>	281

ETHNOGRAPHY

BODNÁR, Mónika	
<i>Glass negatives from Bódvavendégi, Part 3. A wedding of a peasant family.....</i>	305

ART HISTORY

HAJDÚ, Ildikó–KÁKÓCZKI, András	
<i>Art, volunteering, museum. Chapters from the history of non-governmental organizations</i>	
<i>related to the fine arts in Miskolc .....</i>	323
HAJDÚ, Ildikó	
<i>"Matyó" mother in Miskolc. The story of the sculpture by János Sóváry .....</i>	341
PIRINT, Andrea	
<i>Portrait and self-portrait. Portrait of doctor-art collector dr. Róbert Nagy .....</i>	355
VÁMOSI, Katalin	
<i>The history of the construction of the Roman Catholic Church Patrona Hungariae in Tiszaújváros .....</i>	371

PROCEEDINGS

SZAKÁLL, Sándor	
<i>Opal pseudomorphs after Aragonite from the Tarcál Dacite quarry.....</i>	389
HAZAG, Ádám	
<i>Swords with engraved blades in the historical weapon collection of the Herman Ottó Museum.....</i>	393
HIDEG, Ágnes	
<i>Sarolta Kovács, pianist (1891–1979).</i>	
<i>Information on the life of the spouse of János Miskolczy-Simon / László Thurzó Nagy.....</i>	409
KURUCZ, Ádám	
<i>"I am far from you my rose, in Arad." Manuscript military book of Lajos Radecky .....</i>	419
PRÓKAI, Margit	
<i>Milestones in the history of public libraries of Miskolc .....</i>	445
VIGA, Gyula	
<i>József Szabadfalvi and the research of handicrafts .....</i>	453
<i>Author's guide.....</i>	461

PULSZKY TERÉZIA ÉS MALWIDA VON MEYSENBURG RAJZAI AZ ANGLIAI EMIGRÁCIÓBAN (VENTNOR ÉS KÖRNYÉKE, WIGHT SZIGET, 1855–1856)*

Gyulai Éva
történész, Miskolci Egyetem BTK

A 100 éve született
Végyári Lajos (1919–2004)
emlékére

Absztrakt: A két írónő, Pulszky Terézia és Malwida von Meysenbug véletlenül ismerkedett meg 1850-ben, de később a londoni emigrációban ismét találkoztak, és jó barátságot kötöttek. A'48-as emigráns Pulszky Ferenc felesége és az orosz emigráns Alexander Herzen leányainak nevelőnője 1855 és 1859 között többször nyaralt együtt, illetve Kossuth Lajossal és családjával a Wight-szigeti Ventnorban, ahol rajzokat is készítettek a városkáról, illetve a tengerparti tájról és látványosságairól. Meysenbug rajzait nemrégén fedezték fel egy amsterdami gyűjteményben, míg Pulszky Terézia az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött rajzai most szerepelnek először a nyilvánosság előtt.¹ Pulszky Terézia rajzai között fennmaradt a ventnori Berkshire Villa ábrázolása, amely 1854-ben Pulszkyék, 1855-ben pedig az emigráns kormányzó és családja nyaralója volt.

Kulcsszavak: Pulszky Terézia, Malwida von Meysenbug, nőírók, Wight-sziget (Isle of Wight), Ventnor, 19. századi rajzművészet

WIGHT-SZIGET A 19. SZÁZADI TOPOGRÁFIAI-TURISZTIKAI IRODALOMBAN

A kellemes éghajlatú dél-angliai Wight-sziget (*Isle of Wight*) természeti szépségeivel, meredek sziklapartjaival, tengeri panorámájával már a 18. századi képzőművészeket is megihlette, így a nemzet festőjét, Joseph Mallord William Turnert (1775–1851) is, aki húszévesen, 1795-ben járt először Wight szigetén, és az itt készült rajzait és akvarelljeit vázlatfüzete őrizte meg.² A sziget és a tenger vad szépsége elsősorban az 18. század közepétől felvirágzó angol akvarellfestészet hivatásos és (jó értelemben vett) dilettáns festőit ihlette meg.³ A Wight-sziget déli részén, *Bonchurch*

községben a Ventnori Helytörténeti Társulat (*Ventnor and District Local History Society*) 2010-ben emléktáblán örökítette meg a vidéken alkotott legnevesebb akvarellfestők nevét.⁴

Az akvarellek a családi és egyéb magángyűjteményeknek készültek, a Wight-szigeti tájat azonban a sokszorosított grafikák szélesebb közönségnek is közvetíthették, főként, ha nem önálló lapokként, hanem könyvek illusztrációiként láttak napvilágot. A 19. század elejétől számos acél- és rézmetszet készül Wight szigetének tájairól, nem kis részben a fellendülő turisztikai irodalom illusztrációiként, de már a

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése című projekt részeként – a Széchényi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

1 A rajzokat említi: GÖDÖLLE Máttyás: *Pulszky Teréz lakószobája Bécsben*, 1844. (Rostás 2012. Kat. № 41.)

2 TURNER, William: *Isle of Wight sketchbook* (1795–1800). Tate Gallery, London. Ltsz. D00408 Turner Bequest XXIV 2.

3 Wight-sziget tájképi ábrázolásáról bővebben: McINNES 2016

4 A bonchurchi emléktábla felirata:

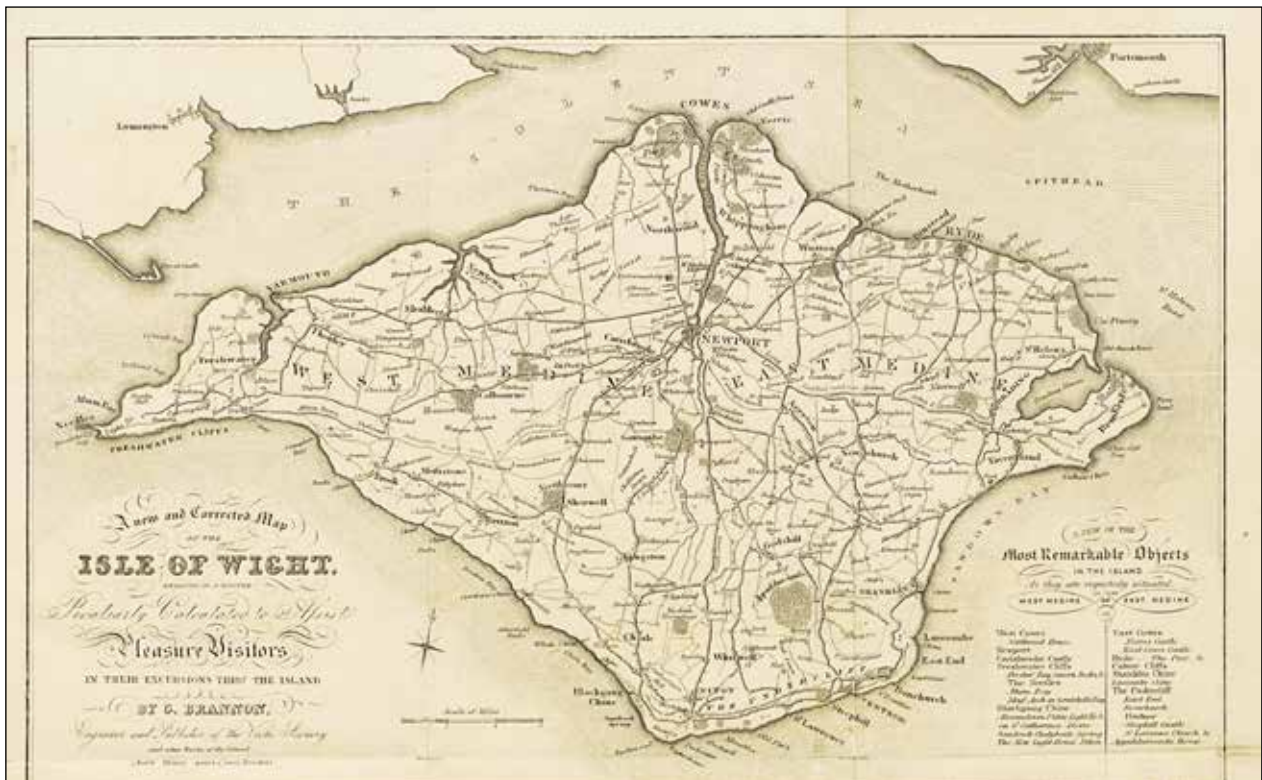
VENTNOR & DISTRICT LOCAL HISTORY SOCIETY
BONCHURCH SHORE
A MUCH FAVOURED RESORT FOR MANY
EARLY ENGLISH WATER COLOUR ARTISTS
INCLUDING
CLARKSON STANFIELD 1793–1867
EDWARD W. COOKE 1811–1880
THOMAS M. RICHARDSON JNR 1813–1890
THOMAS C.L. ROWBOTHAM 1823–1875
MYLES B. FOSTER 1825–1899
ERNEST A. WATERLOW 1850–1919
WHO WERE INSPIRED TO PAINT HERE DURING THE
19TH CENTURY

18. század végén is metszetek – Godfrey Vivaries és Richard Godfrey tájképei – díszítették a Wight-sziget kormányzója és parlamenti képviselője, Richard Worsly (1751–1805) által a sziget történetéről kiadott monográfiát (WORSLY 1871). A fényképezés előtti topográfiai, országleíró és turisztikai irodalom művei egyben művészeti kiadványok is voltak.

A Wight-szigetről készült legismertebb 19. századi „baedeker” *Barber’s Picturesque Illustrations* címmel először 1834-ben jelent meg Angliában (BARBER 1834), amelyhez a portréfestő-rajzművész, acélmetsző (id.) Thomas Barber (1771–1843), illetve művész-társa, William Henry Bartlett (1809–1854)⁵ rajzairól egyrészt maga Barber, másrészt Henry Winkles (1800–1860) réz/acél-metsző és illusztrátor készített acélmetszeteket. Az útikönyv, már címe szerint is, elsősorban tájképi ábrázolásokat tartalmazott, de a kvalitásos metszeteket útleírás is magyarázta. Az 1840-es években több kiadást is megért Barber-féle útikönyv

1850-ben javított kiadásban (*New Edition*) és új (al) címmel (*Barber’s Picturesque Guide*) jelent meg, amit a kiadó szerint az indokolt, hogy a vasút elérte a dél-angliai Gosport és Southampton városait, vagyis a szigetre induló hajók kikötőit, és így a turistáknak elérhetőbbé vált a Wight-szigeten töltendő nyaralás. Az új kiadás előszavában a gyorsan fejlődő turizmus egyik okaként azt is felemlítik, hogy Viktória királynő is a szigetet választotta nyaralása színhelyéül (BARBER 1850, ii.). Viktória királynő és férje, Albert herceg ugyanis 1845-ben építteti meg a Wight-sziget északi részének *East Cowes* nevű részén nyári rezidenciáját (*Osborne House*).

A Wight-szigetről készült metszetes útleírások legjelentősebb kiadóját magán a szigeten alapították. George Brannon (1784–1860) 1809 körül telepedett le Wight-szigeten, amelynek *Wootton* nevű falucskájában a sziget rohamléptekkel fejlődő turizmusának

1. kép. G. Brannon: A Wight-sziget térképe, részlet. Rézmetszet, 1840 (BRANNON 1840, 70/71. alapján)
Fig. 1. G. Brannon: *Map of the Isle of Wight*, Detail. Copper engraving, 1840 (based on BRANNON 1840, 70/71)

5 William Henry Bartlett rajzai után készült acélmetszetek illusztrálják William BEATTIE: *The Danube. Its History, Scenery and Topography*. London: G. Virtue, 1844 c. útleírását, számos magyarországi látképpel (Pozsony, Esztergom, Visegrád, Buda, Pest, az új Lánchíd (!), Buda). Gödölle Mátyásnak köszönöm, hogy Bartlett magyar vonatkozású vedutáira felhívta a figyelmemet.

2. kép. G. Brannon: Wight-sziget déli tengerpartja, 1848. Acélmetszet (BRANNON 1848, 43 alapján)
 Fig. 2. G. Brannon: South Coast of the Isle of Wight, 1848. Steel Engraving (Based on BRANNON 1848, 43)

kielégítését szolgáló nyomdát és kiadót alapított.⁶ A családi vállalkozás első jelentős, *Vectis scenery* című kiadványát először Londonban jelentette meg 1821-ben, majd a szigetet bemutató, saját rézmetszeteivel illusztrált útikönyvet 1875-ig évenként kiadta, 1827-től Wootonban (BRANNON 1827). A kiadvány – a rézmetsző művész, George Brannon szándéka szerint – elsősorban tájképi metszetek gyűjteménye, így inkább művészeti albumnak tekinthető, semmint útikalauznak, a szöveg csupán a metszeteket magyarázza.⁷ Ugyancsak évenként nyomtatta ki Brannon az először 1833-ben megjelent *The pleasure visitor's companion* (BRANNON 1833¹; BRANNON 1842¹⁰) című illusztrált

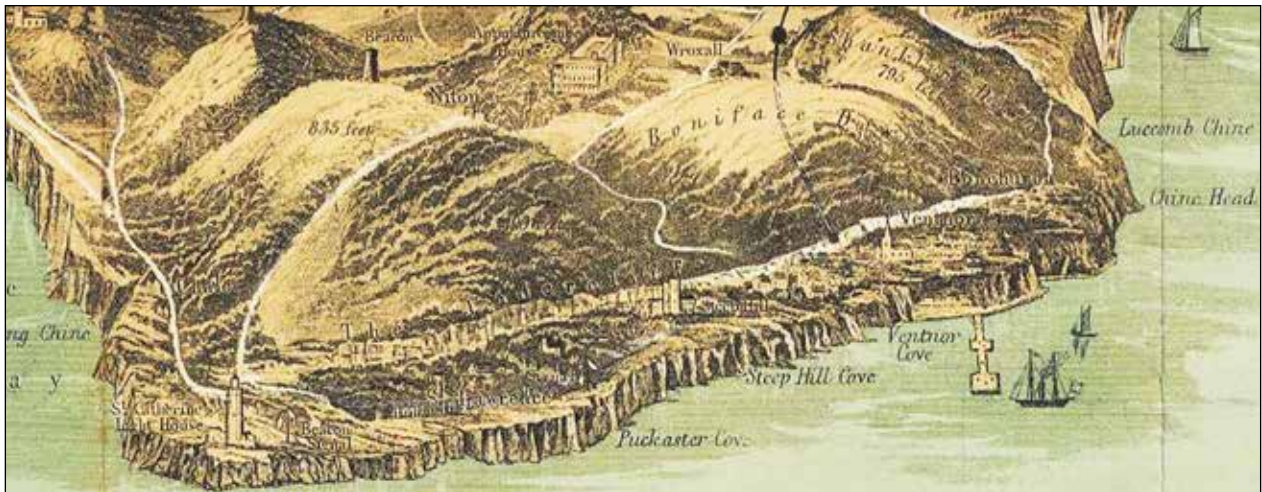
útikönyvét a sziget legjobb szállodáinak bemutatásával, majd 1855-ben publikálta *Brannon's picture of the Isle of Wight* címen újabb illusztrált útikönyvének első kiadását, amelyet a rézmetsző és könyvkiadó úgy mutatott be, mint valódi Ciceronét, azaz olyan nélkülözhetetlen útikönyvet, amely a legnagyobb hasznot a helyszínen jelentheti a turistának.⁸

A turistakalauzok metszetei nemcsak illusztrációként szolgáltak a szigeten üdülő vendégeknek, hanem irányt és témát, sőt helyszínt is mutattak azoknak a műkedvelő akvarellfestőknek és rajzolóknak, akik saját maguk kívánták megörökíteni a természeti attrakciókat. Ezt igazolja, hogy George Brannon 1857-ben külön metszetgyűjteményben adta közre

6 G. Brannon kiadványairól vö.: ABBOTT 2006, 106–109

7 „[t]he „Vectis Scenery” takes the higher rank of an Exhibitor of picturesque scenes which ask little aid from verbal explanation, and is entitled to a place on the drawing-room table with other works of Art.” (Explanation: a kiadó előszava). (BRANNON 1855)

8 „THE PICTURE differs from the above [THE VECTIS SCENERY] in being intended for a hand-book, it is in fact a Cicerone, and therefore occasionally dwells with a degree of minuteness which could be interesting only to a person actually on the spot.” (Explanation: a kiadó előszava). (BRANNON 1855)

3. kép. Wight-sziget déli része A. Fowles és L. Becker domborzati térképén (J. Briddon, Ventnor, 1870 k.), részlet (Magántulajdon)

Fig. 3. Southern part of the Isle of Wight on the topographic map of A. Fowles and L. Becker (J. Briddon, Ventnor, c. 1870), excerpt (Private property)

kötetei illusztrációit, egyrészt, hogy hasznos kiegészítésként szolgáljanak a képek nélküli turistakalauzoknak, másrészt, hogy a kezdő rajzolóknak lemásolhassák, illetve, hogy az „amatőr” művészeket segítsék a természet utáni vázlatok elkészítésénél.⁹ Az album néhány metszet feliratában azt is közli, hogy Brannon honnan, milyen helyszínekről rajzolta képeit.¹⁰

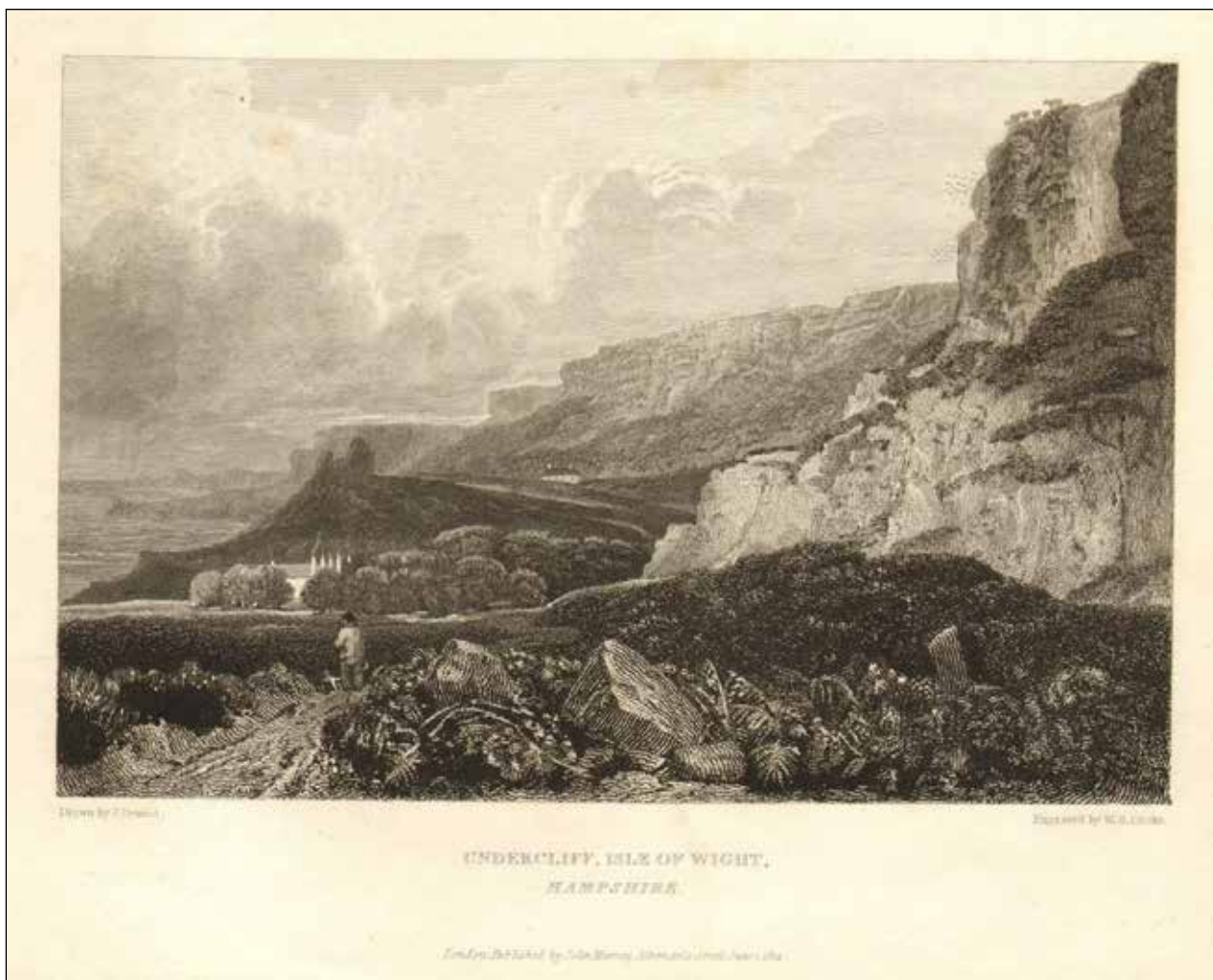
A Wight-sziget különleges természeti adottságai közé tartozik a déli tengerpart mentén, Niton falutól Bonchurchig húzódó kb. 8 km hosszú és 400–800 m széles, az átlagosnál melegebb mikroklímájú *Undercliff* néven ismert terület, amely Kréta-kori, porózus krétalérakódások alkotta meredek sziklás dombjaival, legelőivel, erdeivel, hegyomlásaival, mély szurdokaival a dél-angliai *downland*-nek, azaz a krétaközetek alkotott dombok, más néven krétahegyek (*downs*) vidékének is egyedülálló megjelenési formája. Ez a terület már a korai topográfiai és turisztikai irodalomban is különleges helyet vívott ki magának, ezért William Bernard Cooke (1778–1855) londoni rézmetsző 1849-ben külön kötetet szentelt az *Undercliff*-hez tartozó falvak (Shanklin, Bonchurch, St Boniface, Ventnor, Steephill, St Lawrence, Niton) és természeti szépségeik leírásának, saját rézmetszeteivel (COOKE 1849). W. B.

Cooke pár évtizeddel korábban, 1812-ben már megjelentetett egy illusztrált útleírást a Wight-szigetről, s ebben is kiemeli az *Undercliff* kivételes természeti artiztikumát.¹¹ 1826-ban fivérével, George-dzsal közösen készített el 80 rézkarcot számos korabeli művész, köztük William Turner rajzai alapján Dél-Anglia festői tájairól, és a metszetes lapokhoz társított leírásokkal létrejött útikönyvet *Picturesque views on the southern*

9 „[s]erving equally the purposes of a useful accompaniment to any of the un-illustrated local guides, or as a drawing book for copying in pencil by the tyro and to assist the amateur in sketching from nature.” (BRANNON 1857, címlap)

10 „BLACKGANG CHINE, I. W. Taken from below the new Bridge, which is very general point of view, as the descent to the shore thence becomes more abrupt and difficult.” (BRANNON 1857)

11 „The Undercliff, at its eastern extremity, is marked by the grand and beautiful scenery of Bonchurch. Its western termination is characterized by the romantic beauties of Niton and Knowles... The coincidence between these two opposite terminations of the Undercliff is striking. Each has its promontory and high downs; Bonchurch at the one end, and St. Catherine's at the other. Each has its landslip, both worthy to be examined; where sylvan beauty is to be found, interspersed amid the wildest scenes of rocky devastation: and in the bosom of each landslip are found chalybeate springs, denoting the commixture of minerals amongst the cavities of these wild romantic regions. [...] The dashing of the waves, in this open part of the channel, gradually undermining the range of cliff, whose weight became over predominant above, and the numerous springs in the upper land oozing through, in this direction, sided by the powerful operation of hard frosts and sudden thaws, the whole, at different periods, tumbled in tremendous ruins; spreading, in its fell, as a lower surface of good land, interspersed with enormous masses of the rock; in time it invited the plough, and gradually reached the pitch of cultivation it now exhibits. [...] The whole ground of this romantic region is interspersed with rocky fragments, overgrown, like their parent cliffs, with moss and ivy. A variety of trees, the oak, the ash, the holly, and others of the evergreen tribe, diversify the scene; and wild flowers, in profusion, impart a fragrance to the hedges and lanes; while corn fields occupy every level spot, where there is sufficient soil amongst the rocks for the purposes of tillage.” (COOKE 1812, 90–93)

4. kép. P. Dewint–W. B. Cook: Undercliff, 1826. Rézmetszet (COOKE 1826, 402 alapján)
 Fig. 4. P. Dewint–W. B. Cook: Undercliff, 1826. Copper engraving (based on COOKE 1826, 402)

coast of England címen adták ki. A turistáknak szánt mű legvégén a Wight-sziget déli tengerpartjának néhány festői természeti nevezetessége is megjelenik: Bonchurch vidékéről Joshua Cristall (1767–1847), az *Undercliff*től és a *Blackgang*-szakadékról (*Black Gang Chine*) Peter De Wint (1784–1849) angol festők rajzai alapján (COOKE 1826). A szerző az *Undercliff* romantikus vidékét ebben a könyvben is a művészei metszettekhez illő leírásban ecsetelte.¹²

12 „THE UNDERCLIFF, ISLE OF WIGHT [...] the most southern point of the back of the island, looking westward, and represents its most peculiar scenery, the Undercliff; or, as the old maps term it, the Under-Way. This is an uncommon tract of land, spread intermediately betwixt the cliffs and the sea shore, evidently formed in past ages, by fragments and masses that have slipped from the higher elevation, and have spread and settled most romantically along the borders of the sea. Above are downs and sheepwalks, with, in some parts, cultivated corn-fields, ter-

minated abruptly by perpendicular steeps; their horizontal shelving strata, of gritty sand-stone, appear like a continued series of rampart walls, close to whose upper precipice the plough is turned and the cattle graze. To descend these, are some fearful paths cut through the jutting rock, where the unaccustomed traveller almost dreads to “topple down headlong”. Below lies a border of land, not half a mile wide, most picturesque and captivating in its appearance. Rocky fragments, detached from the upper cliffs, lie scattered amid heath and fern of luxuriant growth, enriched by wild flowers of every varied hue, cherished by the genial warmth reflected from the rampart boundary, which faces to the south, and affords shelter from the northern blast. In various spots the soil has been brought into the highest cultivation; the way leads through productive corn-fields; abundance of beautiful foliage, and stately trees, ash, oak, and firs spring through the interstices of the rock, refreshing the traveller amid the glow of the summer’s sun. Through this picturesque region a road has been formed, which is graced by several marine residences, well placed in the most favourite situations.” (COOKE 1826, 406)

MALWIDA VON MEYSENBURG RAJZAI (VENTNOR, 1855)

A számtalan metszetes album és turistakalauz is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a 19. század elejétől a műkedvelő festőknek és rajzolóknak is kedvelt témája lett a Wight-sziget, amely az 1830-as évektől vált egyre divatosabb üdülőhellyé, tengerparti városkái, falvai pedig fürdőhelyekké. Mindez természetesen az ingatlanüzletben is megmutatkozott, egymás után épültek a kisebb-nagyobb villák főként a déli tengerpart, az *Undercliff* sziklás hegyoldalain. A gyorsan gyarapodó üdülővendégek közül is sok amatőr festő és rajzoló öröközte meg a különleges tájat, köztük két emigráns hölgy Berlinből, illetve Magyarországról, akik az 1850-es években Londonban telepedtek le, és akik ráadásul egyszerre nyaraltak a Wight-szigeti Ventnorban, sőt jó barátok is lettek, egyébként mindketten a kor ismert írónőivé is váltak.

Malwida von Meysenbug (Kassel, 1816 – Róma, 1903)¹³ és Pulszky Terézia született: Therese Walter (Berlin, 1819 – Buda, 1866)¹⁴ a 19. századi modern nőtípus képviselői, akik a '48-as forradalmakban szerezték alapvető politikai tapasztalataikat, véletlenül találkoztak 1849 nyarán, amikor Pulszky Terézia, három gyermekét, köztük egy csecsemőt hátrahagyva, Londonba utazott férje után hamis személyazonossággal, Malwida Meysenbug pedig Ostendébe ment nyaralni. A német írónő így írja le találkozásukat az először 1869-ban, majd kibővítvé 1879-ben megjelent „Egy idealista nő visszaemlékezései” (*Memoiren einer Idealistin*) c. emlékiratában:¹⁵

„Ostendébe utaztunk. A vasúti kocsiban fiatalasszony mellé kerültem. Rokonszenves külsejét mindjárt igen vonzónak találtam. Egy idősebb úr és idősebb hölgy társaságában volt. Hamarosan beszédbe elegyedtünk. Szóba jött a Magyarországon akkor még folyó szabadságharc. A fiatal hölgy nagy örömmel fogadta Magyarország iránti rokonszenveimet. Kifejeztem szívbeli óhajomat, hogy bár az osztrák despotizmus vereséget szenvedne! Ettől a perctől fogva bizalmasabban szólt hozzám, és mivel egész sereg közös kapcsolatot és ismerőst fedeztünk fel, nézeteink pedig teljesen megegyeztek, végül fülembé sügta

egy ismert magyar hazafi, Pulszky Ferenc nevét: az ő felesége volt. Most Angliába készült férjéhez, aki ott a magyar köztársasági kormány kiküldötte volt. Természetesen hamis útlevelemmel utazott. Elmondta, hogyan jutott ki Magyarországból a határt megszálló osztrák hadsereg sorain keresztül. A most kíséretében levő idős házaspárral a határ közelében egészen véletlenül akadt össze. Nem ismerték, inkább csak kitalálták helyzetét, oltalmukba vették, és mint saját lányukat vitték át az ellenséges táboron. Az utazás alatt pedig úgy megszerették, hogy most átkísérték egész Németországon és Belgiumon, egész Ostendéig, ahol majd hajóra száll. Ez az elbeszélés annyira érdekelt, hogy pillanatnyilag minden egyébről megfeledkeztem. A fiatalasszony kénytelen volt kis gyermekeit egy jó barátjuknál hagyni a polgárháborútól szétdőlt országban; a legkisebbik egy parasztkunyhóban született, menekülése közben. Alig hibette az ember, hogy ez a fiatal, gyengéd alkatú nő már ennyi viharral, ennyi viszontagsággal küzdött meg, de erős lélek volt, mint ahogy az később a száműzetés súlyos megpróbáltatásai között egész nagyságában megnyilvánult. Ostendébe érve, este mindnyájan elkísértük a hajóhoz, mellyel Angliába indult.” (MEYSENBURG 1964, 57)

Ostendében még nem tudták, hogy nemsokára ismét találkozunk, de már Londonban, ahová Meysenbug 1852-ben emigrált, és felkereste az ostendei vonaton megismert magyarországi emigránst és férjét, Pulszky Ferencet. A leendő német írónő, aki angliai száműzetése alatt Alexander Herzen (Aleksandr Gercen, 1812–1870) orosz emigráns politikai író kislányának nevelője lett, és az íróvá éppen londoni emigrációjának kezdetén avansált Pulszky Terézia között barátság szövődött, erről így emlékezik meg Meysenbug említett memoárjában:

„[o]stendei utazásomkor a vasúti kocsiban egy fiatal asszonnyal kerültem össze. Angliába készült és elárulta, hogy nagyon közelről érinti Magyarországot sorsa: Magyarország épp akkor esett áldozatul Oroszország Ausztriának tett szíves szomszédi szolgálatainak. Londonba érkezésem után felkerestem ezt a nőt, és tapasztalhattam, hogy férjével, Pulszky Ferencsel együtt tulajdonképpen ő a központja az Angliában akkortájt igen népes magyar emigrációnak. Három kisfiát egy híven ragaszkodó jó barát, minden veszéllyel dacolva, utánuk hozta. Most már nagy szervezőképességével, sikerült a fényűzéshez szokott és elkényeztetett Pulszky Teréziának igényeihez képest ugyan

13 Meysenbugról bővebben lásd: BENEDEK Marcell: *Malwida von Meysenbug* (MEYSENBURG 1964. I–XIX).

14 Pulszky Teréziáról legutóbb: GYULAI 2019.

15 A memoár először francia nyelven jelent meg *Mémoires d'une idéaliste (entre deux révolutions) 1830–1848* (H. Georg, Genève, 1869), majd kibővítvé németül is (MEYSENBURG 1876).

igen szerény, de barátságos otthont teremteni, mely egyben otthona lett a hontalanoknak, a hazulról börtön és akasztófa elől elmenekülteknek.

Szeretetteljes szívéllyel fogadott, jól emlékezett különös megismerkedésünkre, és meghívott, jöjjenek el hozzá gyakran. A rokonszenv, melyet művelt, gyöngéd és mégis erélyes lénye ébresztett bennem, úgy látszott, visszhangra talált, kölcsönös vonzalmunk a körülmények minden változását kiálló, erős, állandó barátsággá fejlődött.

Pulszky Terézia, Johanna Kinkel mellett, az emigráció legjelentékenyebb asszonya volt. De kettőjük fiatalága oly különböző körülmények közt folyt le, hogy természetük az elképzelhető legteljesebb ellentétte alakult. Csak egyben hasonlítottak egymáshoz: a sorscsapásokkal dacoló erélyben és a fáradhatatlan tetterőben, mellyel a viszonyok mostohasága fölé emelkedtek. [...] Pulszky Teréz szeretetre méltó lényén érezhető volt a nyugodt, gondtalan ifjúság; a komolyságnak és derűnek, az erőnek és szelidségnek, a rendkívüli intellektuális és művészi képzettségnek a harmóniája a finom, gyöngéd alkatú asszonyt nemének legritkább jelenségei közé emelte. Gazdag bécsi bankár egyetlen leánya volt, szellemes édesanyja rendkívül gondosan nevelte. Egész ifjúságában része lehetett mindabban az esztétikai örömben, melyet műveltség és vagyon együtt megadhat. Szerelemből ment férjhez, és meleg szívvel fordult új hazájá, Magyarország felé. Mikor az országot feldúlták a politikai viharok, bátran a hazafiak oldalán állt, s Magyarország leveretése után férjét Angliába követte. Teréz azonnal hozzálátott, hogy bátran és erélyesen rendezze új életét: magára vállalta gyermekei tanítását, ápolta a kapcsolatot, főleg hazájá érdekében a befolyásos angol társasággal, állandóan részt vett a politikai agitációban, mely az első években még buzgón folyt, tanácsadója és gyámolítója volt az emigráns magyaroknak, és emellett otthonában sűrűn gyűjtött maga köré élénk, sokrétű érdeklődésű baráti kört.” (MEYSENBURG 1964, 105–107)

Barátságukat nem kis részben a Wight-sziget ekkor már divatos fürdőhelyén, Ventnorban töltött nyaralásaik alatt ápolták, mivel Londonban távol laktak egymástól.¹⁶ Malwida von Meysenbug így emlékszik első, 1854 késő nyarán Ventnorban töltött közös nyaralásukra:

16 „In Ventnor traf ich Pulszkys, die lieben Freunde, mit denen ich immerfort in Verkehr war, die ich aber in London der ungeheuren Entfernung wegen, in der wir voneinander lebten, selten sah.“ (MEYSENBURG 1910 II., 150–151)

„Áthajóztunk Wight szigetére: már régi vágyam volt, hogy láthassam természeti szépségeit. Postakocsin tettük meg a kis szigeten át az utat a déli partján fekvő Ventnor városkáig. Herzen, fia és Domengé ültek a kocsi tetején, a gyerekek meg én a belsejében. Egészen el voltam ragadtatva a gyönyörű úttól.

A szép Ventnorban vidám napokat töltöttünk. Este többnyire Pulszkyékkal voltunk együtt, kik ott nyaraltak. Teréz édesanyja – művelt és szellemes bécsi hölgy – volt náluk látogatóban, és remek humorával sok derűs órát szerzett nekünk.” (MEYSENBURG 1964, 142)

Az orosz, német és magyar (valamint egyéb) emigránsok választása nem véletlenül esett Ventnorra, amely a korabeli angol közvélekedés szerint is a Wight-sziget egyik leggyorsabban fejlődő üdülőhelye volt. Ebben fontos szerepet játszott mediterrán jellegű éghajlata, melyet annak köszönhetett, hogy az Undercliffszikláit védte az északi szelektől.¹⁷ A kis halászfalu 1830-tól indult szédületes kibontakozásnak, az ingatlanárak az egekbe szöktek, egymás után épültek a hotelek és a bérelhető *cottage*-ok, azaz üdülőházak, villák.¹⁸ A *Vec-tis scenery* 1865. évi kiadásának térképén Wight-sziget

17 „VENTNOR, a rapidly rising town in the Undercliff district of the Isle of Wight, between the villages of Bonchurch and St. Lawrence. Since the year 1830, this place has risen from a mere hamlet to a considerable town, well-provided with hotels, lodging-houses, reading-rooms, shops, and all the necessary appendages of a gay watering-place. Its situation is splendid on the terrace-like line of road, which is here conducted, at a great height above the beach, betwixt the cliff on the one hand and the chalky heights of the coast-line on the other. The rapid progress of Ventnor is to be ascribed to its fine situation and delicious climate. Occupying a site on the cliff, by which it is protected on the east and north-east, while it receives the full blaze of the meridian sun, and is open to the genial southern breeze, and is seldom visited by rain or damp, it has been pronounced by some of our leading physicians to be the most favourable spot in England for consumptive invalids. Ventnor communicates with Cowes, Newport, and Hyde, by several daily coaches.” In: *The Parliamentary gazetteer of England and Wales*, I–IV. Fullarton, London, 1841. IV. 291.

18 „Ventnor has risen into importance with a rapidity greater than any other place in the island: for as late as the year 1830 it numbered but about half-a-dozen cottages, one hotel, a small inn, and the accompaniment of a humble grist-mill, so necessary in a retired hamlet as this was then. But such has since been the eagerness for building, that land for the purpose which was at that time sold for £ 100 per acre, soon advanced to 300 or £ 400; latterly the price has risen at the rate of 800 to £ 1000 per acre for the more eligible sites. And at present there are three first-rate hotels and several minor inns; well-stocked shops in almost every line of business; and medical men established on the spot. Several streets of considerable extent are completed, others are rapidly

5. kép. G. Brannon: Wight-sziget Ventnor és Bonchurch térképével, 1865. Rézmetszet, részlet (BRANNON 1865 alapján)
 Fig. 5. G. Brannon: Isle of Wight with a map of Ventnor and Bonchurch, 1865. Copper engraving, detail (based on BRANNON 1865)

mellett már Bonchurch és Ventnor térképe is felkerült (BRANNON 1865).

A Hegelt és az ifjúhegeliánusokat olvasó, a '48-as forradalmak eszméi, és egyéb modern politikai eszmék, így a női emancipáció iránt elkötelezett, előkelő konzervatív családjával is szembefordult Malwida von Meysenbug – német bárónő létere¹⁹ – az angliai emigrációban nevelőnői állást vállal Herzen családjánál, amelyet annyira megszeret, hogy a sajátjának tekintti. 1854-ben üdült először új, választott családjával Ventnorban. Herzen 1854. szeptember 28-án ír Ventnorból közeli barátjának, Maria Kaszparovna Reichelnek, levelében nyaralása helyszínét csodálatosnak nevezi, mint írja, nem számított Angliában ilyen bájos vidékre. Levele végén *Mlle Meysenbug* üdvözlését közvetíti, és megjegyzi, hogy családjából mindenki éppen a vízben van (GERCEN 1961, № 158). A Wight-sziget 1853-ban indult hetilapja, az *The Observer of Isle of Wight* azonban 1854-ben nem említi Alexander Herzent és családját a ventnori üdülővendégek között, pedig utolsó oldalán a kezdetektől közli a sziget fürdőhelyein, köztük a Ventnorban nyaralók nevét tartalmazó listát (*The Fashionable List*), és a Pulszky család

szerepel is a szeptemberi névsorban, ráadásul Pulszky Terézia bécsi szüleivel, a Walter-házaspárral együtt.²⁰

A következő évben, 1855 szeptemberében Herzenék ismét Wight szigetét választják nyárutói pihenésük helyszínéül, éppen akkor, amikor a krími háborúban sor kerül Szevasztopol elfoglalására. Herzen előbb Jersey szigetére tervezte a család pihenését, végül azonban Ventnort választotta, mivel oda az utazás csak a felébe kerül, és a hajóút is jóval rövidebb, ami azért fontos szempont, mert gyerekei mindig tengeribetegek lesznek. 1855. szeptember 8-án kelt levelében írja, hogy Kossuth és Pulszky is Ventnorban van.²¹ Herzenék egy szép tengerparti villát bérelnek, a három gyermek mindennap fürdik a tengerben, és Meysenbug is újra együtt lehet barátnőjével, Pulszky Teréziával, akinek mély érzésű lénye – szerinte – sokkal inkább megmutatkozik az üdülőhely csendjében, mint nyugtalan és politikai izgalmakkal teli londoni életében.²² Az *Observer* vendéglistája ekkor már említi

progressing; and much has also been done in the way of public improvements, such as paving, lighting, supplying with water, etc." (BRANNON 1857, 67–68)

19 Apja, Carl Rivalier (†1847) hesseni udvari tisztviselő 1825-ben emelkedett előbb hesseni nemesi, majd 1834-ben osztrák bárói rangra von Meysenbug nemesi névvel.

20 *The Observer of Isle of Wight*, 1854. szept. 16.

21 Herzen levele V. Pjancianhoz, Ventnor, 1855. szept. 8. (GERCEN 1961, № 252.)

22 „[s]chlug Herzen selbst vor, wieder für einige Wochen nach dem schönen Ventnor auf der Insel Wight zu gehen. Dies wurde natürlich von den Kindern und mir mit Freuden angenommen. Dort wurde ein bequemes Haus am Meer gemietet, und in der köstlichen Seeluft an der reizend schönen Küste stellte sich die getriebte Heiterkeit wieder her. Pulszky waren auch wieder dort. Sie kamen oft des Abends und ich erfreute mich des vertrauten Umgangs mit der edlen Therese, deren tief gemütvolltes Wesen

Alexander Herzent, aki ráadásul nem is egy, hanem két villát is bérel 1855. szeptember 22-én: egyrészt az *Esplanade*-nak nevezett ventnori tengerparti korzón a *St Augustine Villa* néven ismert elegáns tengerparti házban, másrészt a *Spring Hill* nevű városrészben a *Meaford cottage* nevű nyaralót, az előbbiben Herzen úr és felesége lakik családjával (*Mr and Mrs Herzen and fam.*), a *Spring Hill* pedig csak Mr. Herzen, szintén a családjával.²³ A vendéglista több kérdést is felvet: egyrészt Herzen özvegy volt (felesége 1852-ben halt meg), ezért is fogadott anyapótló nevelőnőt két leánya mellé a német bárónő személyében – aki egyébként „diplomás” pedagógus volt, hiszen 1850-ben a hamburgi Női Főiskolán (*Hochschule für das weibliche Geschlecht*) tanult nevelői ismereteket. Másrészt a két nyaraló együttes bérlése sem volt általános. Az utóbbi talán azzal magyarázható, hogy külön lakhatott Malwida von Meysenbug a leányokkal, és külön Herzen a fiával és annak nevelőjével; esetleg azzal, hogy vendégeket is vittek magukkal a kora őszi üdülésre. A *St Augustine Villa* egyébként a tengerparti sétány fölé emelkedő sziklás domboldal emblematikus, ma is álló épülete, kis toronnyal, szép kilátással. Herzen és családja még 1855. október 13-án is Ventnorban van, igaz, ekkor már csak a *St Augustine*-t bérlik. Ugyanekkor Pulszky és családja, illetve Kossuth is Ventnorban nyaral, 1855. szeptember 15-én említi őket először a vendéglista. Herzen is megemlékezik közös ventnori nyaralásukról, amikor Kossuth két fia az ő leányai-val táncolt.²⁴ Kossuthról és családjáról Meysenbug is

ír memoárjában, igaz, együttlétüket első (1854. évi) ventnori nyaralásuknál említi,²⁵ amikor Kossuthék valójában még nem voltak ott.

Meysenbug 1856-ban feladja nevelőnői állását Nathalie és Olga Herzen mellett, és elköltözik a család londoni lakásából, mivel megromlik viszonya Herzenel. Innentől egészen 1859-ig egyedül él Londonban: megkezdí írói karrierjét, regényt ír, orosz szerzőket fordít angolra és németre. Még két ízben látogat szeretett üdülőhelyére, Ventnorba, s bár évszámokat nem említi visszaemlékezésében, újabb ventnori nyaralásai 1858 és 1859 nyarára tehetők. Memoárja szerint mindkét alkalommal együtt nyaral Pulszkyékkel és Kossuthal, az előbbi nyaralása során (1858-ban) még egy megbízást is teljesít, Giuseppe Mazzini ugyanis Londonból feljegyzéseket küld vele a Ventnorban tartózkodó Kossuthnak.²⁶ 1859-ben, utolsó ventnori pihenését már ismét a Herzen családdal együtt tölti: Alexander Herzen ugyanis megkereste és elhívta egykori nevelőnőjüket, kislánya, Olga pótanyját Ventnorba nyaralni, remélve, hogy Malwida újra családjuk tagja lesz. Herzen nem tudta, hogy időközben Malwida von Meysenbug igent mondott a dúsgazdag, vesztfáliai zsidó eredetű manchesteri pamutgyáros, Salis Schwabe (†1853) özvegye, az ötgyerekes Julie Salis-Schwabe (1818–1896) felkérésére, hogy nevelje gyermekeit, és már készültek Párizsba, ahol a Schwabe családnak háza volt. Így az utolsó ventnori nyaralás szomorú véget ért, és amikor Malwida elkészönt nevelt lányaitól Ventnorban, a vigasztalhatatlan kis Olga a nyaraló kertjéből származó mirtuszágakkal búcsúzott el tőle.²⁷

sich mir in dieser Stille mehr enthüllte, als es in der ewigen Unruhe und politischen Aufgeregtheit ihres Londoner Lebens der Fall sein konnte. Dort erreichte uns auch die Nachricht von der Einnahme des Malakoff. Damit war der Fall Sebastopols und das Ende des Krieges voraussehen. Wir freuten uns der Nachricht, nicht nur aus allgemein menschlichen Rücksichten, sondern insbesondere auch für Rußland, da es anzunehmen war, daß der neue Kaiser nach Beendigung dieses von ihm als traurige Erbschaft übernommenen Krieges sich zu inneren Reformen wenden werde.“ (MEYSENBURG 1876 I., 455–456; MEYSENBURG 1910 I., 292–293)

23 *The Observer of Isle of Wight*, 1855. szept. 22.

24 „Az első két évben ritkán találkoztunk [Kossuthal]; aztán a véletlen összehozott nemcsak Angliának, hanem egész Európának egyik legszebb pontján, a Wight-szigeten. Egyszer egy hónapot töltöttünk együtt Ventnor városában; ez 1855-ben volt. Elutazása előtt egy gyermekünnepélyen vettünk részt. Kossuth két fia, gyönyörű szép és kedves két gyerek, az én gyerekeimmel táncolt... Kossuth az ajtóban állt és kissé szomorúan nézte őket, aztán mosolyogva mutatott a fiamra. – Látja: a fiatal nemzedék már kész bennünket felváltani. – És ők már meg fogják látni? – Epp erre gondoltam én is. De egyelőre csak táncoljanak – tette hozzá, és még szomorúbban nézte őket. Azt hiszem, abban a percben mindketten ugyanazt gondoltuk.” (HERZEN 1994, 31)

25 „Kossuthék is ott voltak, és Kossuth itt, a szűkebb körben jóval szeretetre méltóbbnak mutatkozott, mint a londoni hivatalos bemutatkozások alkalmával. Mindenki figyelme most az orosz–török háború felé fordult.” (MEYSENBURG 1964, 142)

26 „[m]egírtam Mazzininak, hogy pár hétre a tengerhez készülök: szomorú vagyok személyes és nyilvános bajok miatt, és a magányra, a természet szépségének vigaszára vágyom. Ezt felelte... Itt küldök pár sort Kossuthnak. Keresse fel a lakását, Ventnorban, a levél elején mint jó barátnőmet említem Önt neki. [...] Ventnorban ott találtam Pulszkyékat, kedves barátaimat, kikkel folyvást érintkezésben álltam, de Londonban az egymástól elválasztó óriási távolságok miatt ritkán találkozhattam. Áadtam a levelet Kossuthnak, és az imádott tengeri levegőn kezdtem kissé magamhoz térni.” (MEYSENBURG 1964, 183–184)

27 „Dennoch hielt mich die Freundschaft und Achtung für Herzen und die Liebe zu den zwei kleinen Mädchen fest, und ich versuchte es, mich mit ihnen wieder wie früher einzuleben. Nach ein paar Wochen rief uns Herzen auch nach der Insel Wight, wo wir, wie früher, Pulszkys und Kossuths fanden, mit denen sich, wie sonst auch, ein geselliges Leben organisierte. [...] ich von neuem einsah, wie unmöglich ein solches Zusammenleben und Zusammenwirken sei. Abermals mit tiefem Schmerz, aber entschiedner und ruhiger als das erste Mal, erklärte ich es Herzen,

A Brémában született Julie Salis-Schwabe – akinek révén Meysenbug eljut Párizsba, ahol szoros barátságot köt a korábban megismert Richard Wagnerrel – Pulszky Terézia német eredetű családjának is ismerőse volt. Amikor 1853-ban Henriette Walter meglátogatta Bécsből a lányát Londonban, együtt utaztak el Manchesterbe a Schwabe családhoz, amelynek kivételes gazdasága a bécsi bankár feleségében irigységet keltett – erről a Pulszky-gyerekek nevelője, Pulszky, majd Kossuth titkára: Tanárky Gyula ír a naplójában.²⁸ Bár Malwida, a Pulszkyak német barátnője úgy emlékszik, hogy mindkét nyaralásán együtt volt a Pulszky és a Kossuth családdal Ventnorban, a helyi lap vendéglistája, érdekes módon, 1858-ban csak Kossuthékat, 1859-ben csak Pulszkyékat említi. Igaz, a Herzen család nevét sem írták be 1859-ben a nyaralóvendégek közé.

Malwida von Meysenbug memoárjában nem említi, hogy ventnori tartózkodásai alatt készített volna rajzokat, nemrégiben azonban az amszterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet (IISH = *International Institute of Social History*) archívumában őrzött Herzen-hagyaték (Herzen-papers = Aleksandr Ivanovič Gercen Papers) dokumentumai között lévő, ismeretlen eredetű rajzokban az intézet egyik kutatója felismerte a Wight-szigeti Ventnor *St Augustine* nevű

villáját, amelyben Herzen és családja, illetve nevelőnőjük lakott 1855-ben.

A rajzok készítőjét is azonosította, aki nem lehetett más, mint Malwida von Meysenbug, hiszen a róla készült monográfia szerint fiatal korában művészeti tanulmányokat folytatott, és rajzai, festményei is fennmaradtak. A „felfedezés” eredményeként a ventnori villára felkerült Alexander Herzen és Malwida von Meysenbug közös emléktáblája.²⁹

daß ich nicht frei handeln und wirken könne, wenn nicht ganz meinen Ansichten gemäß. [...] Ich schrieb an Madame Schwabe und sagte ihr, ich wolle nun doch im Herbst mit ihr nach Paris geben. [...] Was mir von neuem das Herz zerriß, das war der Abschied von der kleinen Olga, die traurig und stumm das kaum neu geknüpfte Liebesband sich wieder lösen sah. Ein unsägliches Mitleid hielt mich bei ihr zurück. [...] Herzen fuhr mit mir nach Porthsmouth, da er nach London zurück wollte. Der Wagen, der uns von Ventnor nach Ryde über die Insel führen sollte, stand vor der Türe, und die Mitglieder der Familie, die zurückblieben, standen Abschied nehmend dabei. Da trat die kleine Olga aus dem Garten und reichte mir leise und wie beschämt, daß sie nichts anderes zu geben hatte, ein paar Zweige blühender Myrte, die in dem milden Klima Ventnors im Freien wächst. Dabei sah das dunkle, unschuldige Kinderauge traurig zu mir auf. Das kleine Wesen wußte es, daß sie, die Mutterlose, in mir das Mutterherz wiedergefunden hatte, und es war zum zweitenmal zwischen uns ein Scheiden wie zwischen Mutter und Kind. Ich nahm die Myrtenzweige mit grenzenloser Wehmut, und als der Wagen fortrollte und das kleine Geschöpf meinen Augen entwand, war es wieder, als wäre die letzte Poesie des Lebens dahin.“ (MEYSENBUG 1910 II., 227–229)

28 „1853. február. Kedden 15-iki reggel Pulszkykné, Walterné és a kis Misi elutaztak Manchesterbe Schwabeékhez... Febr. 18-iki esteli fél hatkor visszatértek asszonyaink – a fiatal megelégedve működésével könyve számára Manchesterben –, az öreg kedvetlenül, mert ő is úgy élhetne, mint azok a gazdag emberek, akiknél voltak Manchesterben – és lánya és veje neki ezt elrontotta (?)” (TANÁRKY 1961, 30–31)

29 „*Twenty-fifth Friends' Day 11 June 2012. Presentation of recent acquisitions. [...] Romantic Exile / When Mieke IJzermans... spent five months as an au pair on the Isle of Wight in 1966, she fell in love with a house – or rather a small castle – on a cliff at Ventnor, overlooking the English Channel. The house, a landmark, served as the Chalet Hotel. When she returned to the Isle of Wight in 1997, she booked a room at the hotel. [...] She returned almost every year to visit her former host family and to enjoy the old Victorian resort. [...] Then, in 2006, while trying to answer a question from an English scholar about Thomas Carlyle, Mieke discovered a file of drawings among the papers of the famous Russian writer Alexander Herzen (1812–1870). And in those anonymous sketches she recognized without a shadow of a doubt 'her' castle on the coast at Ventnor. A long-time admirer of Herzen... Mieke knew from his brilliant memoirs My Past and Thoughts about the attraction the Isle of Wight, and in particular Ventnor, held for nineteenth-century Russian exiles, as well as for German ones like Karl Marx. In search of the possible artist of the drawings, she quickly dismissed Herzen, but considered Malwida von Meysenbug (1816–1903), a German writer who lived in London from 1852 to 1862, was a teacher of Herzen's children in 1853–1856, and remained a lifelong friend of his daughter Olga, who later married the French historian Gabriel Monod. Malwida came to know many prominent politicians, artists, and philosophers, such as Giuseppe Mazzini, Richard Wagner, and Friedrich Nietzsche, who later figured in her Memoiren einer Idealistin and Der Lebensabend einer Idealistin. Additional research yielded Vera Leuschner's 2002 study on Malwida, subtitled Die Malerei war immer meine liebste Kunst (Painting has always been my favourite art). This work provided the decisive missing link: Malwida turned out to have taken drawing lessons before moving to England, and the reproductions in the book made abundantly clear that she was the artist of the Ventnor sketches. Mieke informed the new owners of her hotel, gave them copies of the drawings, and kindled their interest in history. From files in the Ventnor Heritage Museum, they learned that their house had been built in 1846 for the Reverend Richard John Shutte (1800–1860) and was originally named St Augustine Villa. The Herzen family had rented it during their stay at Ventnor in September 1855. Two of Herzen's letters from this period mention the address. [...] Now, as a result of Mieke's discovery, the old name of the building was restored, and a plaque reminds guests that they were preceded long ago by Alexander Herzen and Malwida von Meysenbug.” In: *On the Waterfront: Newsletter from the Friends of the IISH* [Semi-annual magazine of the IISH, Amsterdam], 25 (2013) 4–5.*

A Malwida von Meysenbugnak attribuált 6 ceruzarajzot egy albumba ragasztották be, számos Alexander Herzenhez szóló levéllel együtt (IISG Herzen papers № 21 ff. 2, 4, 7, 9, 17, 19). A rajzok közül kettő a *St Augustine* Villát, a Herzen család lakóhelyét ábrázolja különböző szögből; mindkét ábrázoláson megjelenik Ventnor, illetve a Wight-sziget déli részének természeti környezete: a tenger és a krétasziklás hegyoldal (IISG Herzen papers № 21, ff. 19, 7). Az egyikben (f. 7) a villa csak az egyik eleme a kompozíciónak, a hangsúly Ventnor sajátos tengerparti látképén van.

A ventnori rajzok, főként a tájképi ábrázolás, gyakorlott rajzolókat sejtetnek, még ha alkotójuk el is marad a Wight-sziget tájait ábrázoló 19. századi angol grafikusok művészi színvonalától. A finom ábrázolások magukon viselik a 19. század első felének magas fokú német (közép-európai) vizuális kultúráját, ugyanakkor a női érzékenység és „idealista” finomság jegyeit is. Valóban, Meysenbug bárókisasszony osztályos társait felülmúló művészeti képzésben részesült, köszönhetően tehetségének és ambíciójának. Művészi tevékenységét és rajzait, festményeit tartalmazó hagyatékát – amelyet az észak-rajna-vesztfáliai Detmold (a család egykori lakóhelye) Állami Levéltára (*Nordrhein-Westfälisches Staatsarchiv Detmold*) őriz – önálló monográfiában dolgozta fel Vera Leuschner német művészettörténész: kutatásai szerint a 26 éves

Malwida az ismert frankfurti tájképfestőtől, Carl Morgensterntől (1811–1893) kapott festészeti képzést 1842-ben. Művészi tevékenysége 1844/45-ben, 8 hónapos dél-franciaországi utazása alatt indul el, amikor sógornőjét és ennek fiait, illetve nevelőiket a télen is kellemes éghajlatú, Földközi-tengeri Hyères furdővárosba kíséri. Rengeteg kvalitásos, a biedermeier és a német romantika stílusjegyeit viselő rajzot – portrét, de főként tájképet – készít a hosszú út állomásain, főként Provence tájain, de a legtöbbet az Hyères környéki tengerparton. A műkedvelőt és

6–7. kép. M. v. Meysenbug rajzai a St Augustine Villáról, Ventnor, 1855 k. (IISG Herzen papers № 21, ff. 19, 7)

Fig. 6–7. M. v. Meysenbug's drawings of St Augustine Villa, Ventnor, c. 1855. (IISG Herzen papers № 21, ff. 19, 7)

a professzionális művészt elválasztó határt azonban nem lépi át, nem lesz belőle „kenyérkereső” festő, főként az 1840-es években elhatalmasodott szembaja miatt, apja halála után pedig a nevelői foglalkozásra készül, végül, 1852. évi emigrációját követően, az írói hivatást választja (LEUSCHER 2002, 35–50; 128–164).

A művészi gyakorlattal kényszerűen, ugyanakkor elhatározott szándékkal szakító, de a művészetek iránt élete végéig mélyen elkötelezett Malwida von Meysenbug detmoldi hagyatékában alig maradt fenn olyan rajz, amelyet 1847 után alkotott. Vera Leuschner említett monográfiája csak egy 1856 körül rajzolt kis képet közöl, azt is töredékesen, amely a kis Olga Herzent – növendékét és 1860-tól nevelt

8–9–10–11. kép. M. v. Meysenbug rajzai Ventnor környékéről, 1855 körül (IISG Herzen papers № 21, ff. 2, 17, 9, 5)
 Fig. 8–9–10–11. M. v. Meysenbug's drawings of the Ventnor area, circa 1855 (IISG Herzen papers № 21, ff. 2, 17, 9, 5)

lányát – ábrázolja, amint párnáján alszik.³⁰ Malwida ugyanis első párizsi útja után 1860-ban visszatér Angliába, kilép Madame Schwabe szolgálatából, és visszatér a Herzen családhoz, hogy magához vegye a 12 éves Olgát, és ezután ő nevelje. Utolsó angliai

hónapjaiban ismét Herzenékkel nyaral, ezúttal azonban nem Ventnorban, amelyet Herzen túl zsúfoltnak talál, hanem a Southampton melletti Bournemouth üdülőhely *Eagle's Nest* nevű villájában.³¹ Herzenéket többen meglátogatják a bournemouthi „Sasfészekben”, köztük Turgenyev is. A Párizsba, majd Itáliába

30 M. v. MEYSENBURG: *Die kleine Olga Herzen schlafend*. Um 1856. Bleistift 7,5–11,2 cm. StADt, D 72 von Meysenbug, Nr. 76/1. Közölve: LEUSCHNER 2002, 172; 195

31 A. Herzen memoárjának ajánlása Ogarjovnak: *Eagle's Nest, Bournemouth*. 1860. júl. 1. (HERZEN 1982, xlv)

12. kép. M. v. Meysenbug: Az Hyères és Carqueiranne közötti sziklás tengerpart, papír, ceruza, 1845 (LEUSCHNER 2002, 138 alapján)
 Fig. 12. M. v. Meysenbug: Rocky beach between Hyères and Carqueiranne, paper, pencil, 1845 (based on LEUSCHNER 2002, 138)

készülő Malwida von Meysenbug hosszú heteket tölt itt, egy kőhajításra a Wight-szigettől, egészen 1860 októberéig. Ezután soha nem tér vissza Angliába.³² A

32 „Ich erklärte endlich Madame Schwabe, dass ich die Fortsetzung des bisherigen Zusammenlebens untunlich finde, da ich beschloßen habe, den Rest meines Lebens Olgas Erziehung zu widmen, Herzen dieselbe aber keinesfalls mit nach Wales und Manchester, wohin Madame Schwabe bald zurückzukehren gedachte, geben lassen würde, endlich auch die Art des Lebens im Hause mir nicht gestatte, die Erziehung in meinem Sinn zu leiten. [...] Ich erbat mir von Herzen die Einwilligung, mit Olga voran an das Meer zu gehen, wohin auch er mit dem übrigen Haushalt zu kommen gedachte. Dann schied ich von Madame Schwabe in freundlichster Weise und gegenseitigem Wohlwollen. [...] Ich fuhr mit Olga und Marie nach einem Ort an der Küste, wo ich bisher noch nicht gewesen, dessen wilde Schönheit und große Stille mir aber gerühmt worden war. Hier verlebte ich ein paar Wochen, mit der Beobachtung der Natur des Wesens, dessen Obhut nun mein heiligstes Ziel geworden war, beschäftigt. [...] Nach einigen Wochen kam auch Herzen mit dem Sohn und der älteren Tochter. Ich hatte ein schönes Haus auf hohen Klippen, an deren Fuß die Brandung schäumte, ausgesucht, und hier um-

dél-angliai tengerpart élményével búcsúzik második hazájától, 1860 őszén magával viszi Olgát Párizsba, ahol lányaként neveli tovább.

A Meysenbug-monográfia – „A festészet volt mindig a kedvenc művészetem (*Die malarei war immer mein liebste Kunst*)” alcímmel – nem foglalkozott, nem foglalkozhatott az író és amatőr képzőművész 1850-es években készült alkotásaival, mivel ezeket nem ismerte, az amszterdami rajzok csak a könyv megjelenése után bukkantak fel, így a műtörténetnek

ging uns wieder der alte Frieden von ehemdem, da kein störendes Element zugegen war und ich ruhig meine eignen Ideen mit dem Kinde verfolgen konnte, denn die ältere Schwester war bereits über das Alter der eigentlichen Erziehung hinaus. Mehrere interessante russische Besuche, u. a. Turgenieff, brachten eine angenehme Abwechslung in das Leben, obgleich es deren für mich nicht bedurfte. Ich war wieder ganz befriedigt. Die düster schöne, wilde Natur des Ortes, der damals erst im Entstehen war, und die unbegrenzte Freiheit des Lebens, die keine Konvenienz, keine gesellige Verpflichtung störte, gaben mir ein tiefes inneres Behagen.“ (MEYSENBURG 1910, II., 274–276)

még ezután kell őket a Meysenbug–oeuvre-ben elhelyeznie. Az amszterdami Herzen-hagyaték rajzai között négy papírlapon a Ventnor környéki tengerparti tájat örökítette meg a művész, ezeken a táj emblematisz kréaszikláival és hegyomlásaival, valamint a *downs* néven ismert hegyeivel együtt ábrázolja a tengert (IISG Herzen papers № 21, ff. 2, 5, 9, 17).

A Meysenbug rajzain feltűnő Ventnor környéki tengeri tájképek hasonlítanak az Hyères-ben rajzolt lapokhoz,³³ igaz, a dél-franciaországi Maures-hegység metamorf, kristályos és csillámló vöröses kőzetei alkotta sziklák nem fehéren ragyognak, mint a Wight-szigeti tengerparti krétahegyek csillogó meredek sziklafalai.

Meysenbug ventnori rajzainak keletkezéséről ez ideig nem rendelkezünk forrásokkal; a *St Augustin Villáról* készült rajzok feltehetően az 1855. évi ventnori nyaralás idején születtek, s talán a többi alkotás is. A grafikák, amellet, hogy a Wight-szigetről készült 19. századi művészi tájképek hatalmas corpusát gazdagítják, a művész oeuvre-jében megkülönböztetett helyet foglalnak el, hiszen a rövid, 1852-től 1859/60-ig tartó angliai emigráció idején készültek, egy olyan országban és milióban, amely befogadta a Berlinből a rendőrség zaklatásai elől menekülő asszonyt, közelebbről pedig egy olyan helyen, Ventnorban, amely Malwida változatos, sőt viharos életének nyugalmas oázisa lett. Kérdés, hogy az 1855-ben vele együtt nyaraló barátnője, Pulszky Terézia Ventnorban és a környékén készült rajzai, egyáltalán: osztrák-magyar (de berlini születésű) emigráns barátnője művészi tevékenysége hatással voltak-e rá, netán: együtt is rajzolt-e a két barátnő a kora őszi tengerparti tájakon. Azt sem tudjuk, a guvernánként alkalmazott német bárókisasszony mennyire ismerte a korabeli angol topográfiai és turisztikai irodalom gyönyörű metszeteit, de akinek „kedvenc művészete a festészet” volt, minden bizonnyal elgyönyörködött a Wight-szigetről készült ábrázolásokon, egyiket-másikat talán mintának is tekinthette.

33 M. v. MEYSENBURG: Rajz a Gien-félszigetről és az Hyères és Carquerianne közötti sziklás tengerpartról, 1845. *Das Skizzenbuch aus Hyeres und von der Rückreise durch das Durançe-Tal über Gap nach Grenoble von 1845*. StADt, D 72 von Meysenbug, Nr. 69, Blätter 12, 19. Közölve: LEUSCHNER 2002, 137–138; 183–184

A PULSZKY ÉS A KOSSUTH CSALÁD VENTNORBAN, 1854–1859

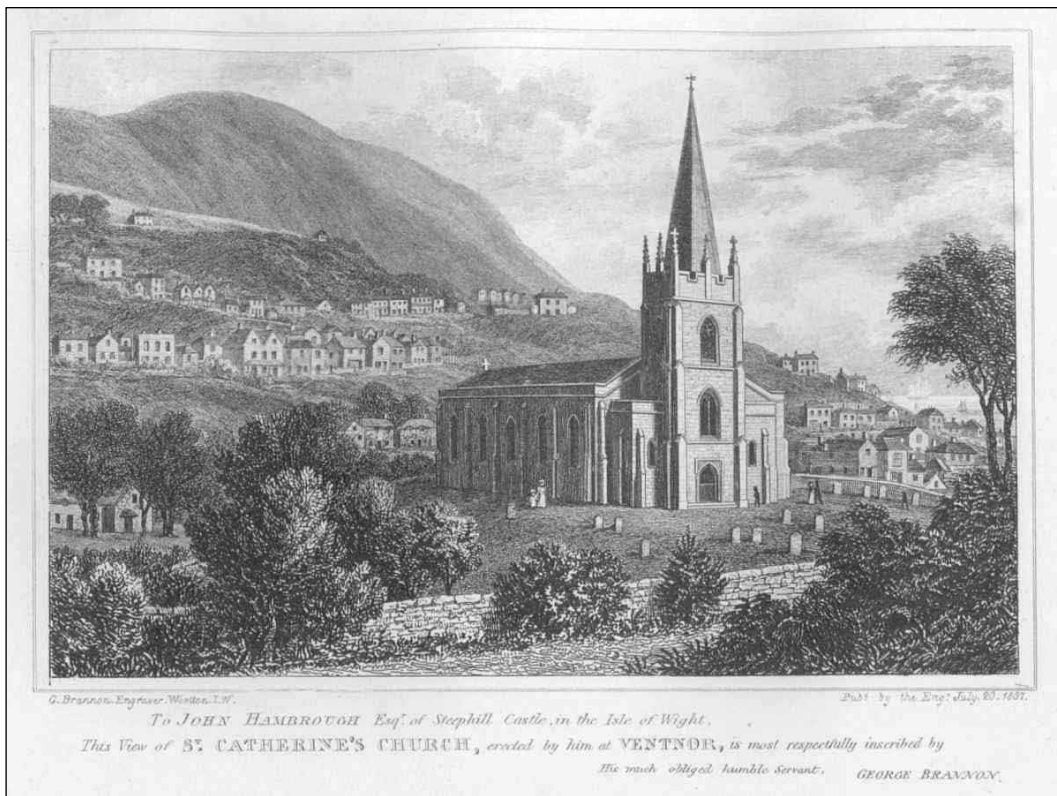
A német író színter elragadtatással beszél barátnőjéről, Therese Pulszkyról, aki éppen londoni emigrációjának kezdetén lett – németül és angolul író – magyar író, 1850-ben Londonban kiadott memoárjával (PULSZKY, Th. 1850). Ebben nemcsak a magyar forradalom és szabadságharc, hanem részben a saját történetét, sorsát is megismertette a közvéleménnyel. Politikai és közéleti tevékenysége, írói teljesítménye egyre szélesebb körben tette ismertté a nevét. 1851-ben újabb könyve, a „Magyar regék és mondák” egyszerre jelnet meg Berlinben és Londonban: a német verziót önállóan (PULSZKY, Th. 1851), míg az angol változatot férjével közösen jegyzi (PULSZKY, F. and Th. 1851). Therese/Theresa Pulszky a londoni művelt társaságban is elismerést váltott ki, a naplóról Eliza Fletcher (1770–1858) Hensleigh Wedgwood (1803–1891) brit nyelvész, filológus, jogász házában találkozott Pulszky Teréziával, és ugyancsak a bámulat hangján szól róla.³⁴

Malwida von Meysenbug először 1855-ben nyaral együtt Ventnorban barátaival, de a Pulszky-házaspár már egy évvel korábban, 1854-ben is a Wight-szigeten tölti a kora őszt, sőt még a november egy részét is. Pulszkyék azonban nem egyedül, hanem Pulszky Terézia bécsi szüleivel, August Walter bécsi bankárral és feleségével³⁵ együtt tartózkodnak Ventnorban, a Wight-sziget helyi lapja, az *Observer* vendéglistáján ugyanis 1854. szeptember 16. és november 18. között együtt szerepel *Monsieur Pulzsky* és *Mister Walter* családjukkal, mint a *Grove Roadon* lévő *Berkshire Villa* bérlői.³⁶ A hosszúra nyúlt, két hónapos rekreációt

34 „March 1850. — We spent a very agreeable evening at Mr. Wedgwood's, where we met... Madame Pulzky, the charming wife of a Hungarian patriot, who had been the secretary of the distinguished Kossuth. He had sacrificed immense possessions in this noble cause, and this heroic woman had followed him into exile. Her father, a rich banker at Vienna, furnished them with the means of living in very humble lodgings, and yet not a regret or complaint escaped her. She had with difficulty avoided the horrors of captivity in an Austrian prison with her three little boys. Their flight was arranged and accomplished by the courage of a gentleman who acted as her husband's principal steward, and who attended them in the assumed character of a common servant. Madame Pulzky is a very attractive person, very pretty, and combining much intelligence and energy of character with the most engaging gentleness of manners. We became well acquainted, and saw her often.” (FLETCHER 1875, 280)

35 Pulszky Terézia szüleiről – August Walter és Henriette Baumgarten-Walter – bővebben: GYULAI 2019, 220–224.

36 „The Fashionable List [...] Ventnor [...] Grove Road Berkshire

13. kép. Ventnor látképe a Szent Katalin-templommal, 1855 (BRANNON 1855. 68/69 alapján)
 Fig. 13. View of Ventnor with St. Catherine's Church, 1855 (based on BRANNON 1855)

feltehetően a bécsiek fizették, hiszen Pulszky Ferenc és felesége magyarországi vagyonát, birtokát, kastélyát, sőt jövedelmeiket, mint '48-as emigránsokét, a Habsburg-hatalom zárta, és éppen a bécsi szülők próbáltak segíteni azok visszaszerzésében. Ekkor már feltehetően a családdal nyaral az alig egy éves ötödik gyermek, Pulszky Károly is, aki 1853. november 9-én született Londonban.

A ma is álló *Berkshire Villa* a Ventnor fölött magasodó Szt. Bonifác-krétahegy (*St Boniface's Down*) déli, egykor erdős-ligetes lejtőjén épült akkor, amikor az egyszerű halászfaluból pár év alatt divatos fürdőváros, sőt gyógyhely lett. A kései *regency* modern tengerparti építészeti stílusában tervezett ház építését 1844-re már bizonyosan befejezték, hiszen ebben az évben a közeli *Elm Grove* nevű épülettel együtt a *Berkshire Villát* is hirdetik a gyógyulni vágyóknak, mint bérelhető nyaralót (*lodging-houses*).³⁷ A villából nagyszerű kilátás nyílt a városra és a tengerre, ez azonban elveszett,

amikor 1879-ben szemben, a *Grove Road* második oldalán felépült a *St Catherine's School* nevű bentlakásos gyógypedagógiai és roboráló intézet.³⁸ Az intézetben 1915-ben asztmatikus betegségekben szenvedő gyerekek iskoláját is létrehozták. A két világháború között a *St Catherine*-gyermekotthon a környező épületeket is megszerezte: előbb az említett *Elm Grove*, majd 1926-ban az intézettel szemben fekvő *Grove Hill Cottages* nevű nyaraló, végül 1936-ban a *Berkshire Villa* is a gyermekotthonhoz került. Az utóbbiban a növendékeket ápoló nővérek kaptak helyet, új neve *St Ann's* lett. Az épület ezen a néven jelenleg műemléki védettség alatt áll, miután 1976-ban felkerült a brit kormány *Historic England* (*Historic Buildings and Monuments Commission for England*) nevű örökségvédelmi hivatalának műemléki listájára az 1224638 nyilvántartási számon, a második osztályba sorolt (*Grade II*) műemléképületek közé. A háromszintes, apró faragott terméskövekkel burkolt villa, élein sarokkövekkel, alacsony palával fedett sátortetővel, túlnyúló eresszel,

Villa: M. Pulszky and family, Mr Walter and family." In: *The Observer of Isle of Wight*, 1854. szept. 16., 30., okt. 7., 14., 28., nov. 4., 11., 18.

³⁷ *The London Morning Post*, 1844. nov. 15.

³⁸ Dr. Jeffrey Mazo szíves közlése, amelyet – a kutatásban nyújtott egyéb értékes segítségével együtt – ezúttal is megköszönök.

szintenként három ablakkal, szimmetrikusan elrendezve épült. A második emeleten szárnyas ablakok, az első emeletre két szélén egy-egy kiugró ablakfülkét építettek be, középen tolóablak zsalukkal. A földszinten két szélről franciaablakok, középen üvegezett betétes ajtó. Előtte rácsos veranda, amely kinyúlik a bejárat fölé.³⁹

1855 késő nyarán, amikor a három barát: Alexander Herzen, Kossuth Lajos és Pulszky Ferenc, a londoni emigráció kiemelkedő képviselői együtt pihentek Ventnorban, a *Berkshire Villa* bérlője már nem a Pulszky család – Pulszky Ferenc és Terézia, valamint öt gyermekük: Ágost (sz. 1846), Gábor (sz. 1847), Gyula (sz. 1849), Henriette/Harriet (sz. 1850), Károly (sz. 1853), továbbá barátjuk és gyermekeik nevelője: Tanárky Gyula –, hanem a kormányzó. Kossuthot és családját először 1855. augusztus 18-án említik a ventnori üdülővendégek listáján, mint a *Berkshire Villa* lakóját, külön nevezi meg *Monsieur* és *Madame Kossuthot*, ez utóbbit családjával együtt. Kossuth neve egyébként már korábban is feltűnt a Wight-szigeti hetilapban, mint neves politikusé, sőt a 19. században a szintén üdülőhellyé vált észak-keleti Ryde tengerparti városban Kossuth-kalapot is árult a helyi divatszabó fekete, barna és drapp színben 5–6 shillingért.⁴⁰

Ugyanakkor a szomszédos villa két lakását – *Grove Hill Cottages 1 & 2* – „magyar menekültek (*Hungarian refugees*)” bérlik. Az *Observer* augusztus 25-én már nevet is ad a magyar üldözötteknek: *M. Polsky* és *Mme Polsky*, mindketten a ház mindkét részét (*Grove Hill Cottages 1 & 2*) lakják. Kérdés, hogy Pulszkyék miért engedték át Kossuthéknak a *Berkshire Villát* – talán túl nagy lett volna nekik? –, tény azonban, hogy 1855-ben a szomszédos házat bérelték ki a *Grove Roadon*,

vagyis az emigráns kormányzó és titkára, illetve családjuk egymás közvetlen közelében üdült. Kossuthékat szeptember 15-én említik utoljára az újságban, Pulszkyék azonban még október 20-án is a *Grove Hillen* laknak.⁴¹ Tudjuk, 1855. október 13-án még Herzenék is Ventnorban vannak.

Pulszkyék háza, amely stílusában igencsak eltér a szomszédos *regency*-stílusú *Berkshire Villától* – hiszen a középkori vidéki *cottage*-ok jóval komorabb, régiesebb, gótikus stílusjegyeket hordozó modorában tervezték – ugyancsak az 1840-es években épült. A *cottage* ma is áll, a *Berkshire Villához* hasonlóan műemléki védeltséget élvez: két szimmetrikus részből álló, kétszintes épületegyüttes, terméskő-falazással, két oldalt nyeregretetős előreugró épületrésszel (rizalittal), ezek emeletén egy-egy előreugró, ferdén falazott, eresszel ellátott ablakfülke. A két szélső rizalit közötti középrész vagy homlokzat emeletén két ablak, oromzatukon párkánnyal. A földszinti ajtón gótikus mintájú üvegezés, és csepp-formájú lapokból álló betétek. A szélső rizalitokon, az emeleti ablakfülkék folytatásaként, egy-egy rusztikus, fából készült veranda, portikuszt formázva, teraszuk közös.⁴² A *Grove Hill Cottages* néven ismert ikervilla is a *St Chatherine School* tulajdonában van 1926 óta, amikor a gyermekotthonban gondozott idősebb lányok számára vásárolták meg.

A következő évben, 1856-ban a nyárvégi heteket ismét Ventnorban tölti Kossuth és Pulszky, a nyaralóvendégek listája azonban csak Kossuthot említi. Pulszky barátja, a több szaktudományban jártas angol tudós, Homérosz-fordító, közíró Francis William Newman (1805–1897) azonban, aki 1856 szeptemberét Ventnorban töltötte, találkozott Pulszkyékkal. Ventnorból írt levelében a korabeli Anglia prűdériájával szemben elismerően szólt az emigránsokról, míg ugyanis az angol nők elkülönítve fürödtek, addig a Ventnorban nyaraló emigráns családok, köztük a 12 személyből álló Pulszky család, illetve Kossuthék 7 fővel, együtt élvezték a

39 „Ventnor, ST ANN'S. Heritage Category: Listed Building. Grade: II. List Entry Number: 1224638. Date first listed: 15-Jul-1976. Statutory Address: ST ANN'S, GROVE ROAD. GROVE ROAD 1. 5271 (North Side) St Ann's SZ 5677 2/72 II GV 2. Circa 1840-50 3 storey villa. Coursed small block ashlar with quoins. Low hipped slate roof with overhanging eaves. 3 windows symmetrical: casements to 2nd floor; 2 canted bays inserted on 1st floor and central glazing bar sash window with louvred shutters and tent roof; 2 marginal glazed French casements on ground floor. Central glazed and panelled door. Trellis verandah bowed out in front of entrance. This building is listed under the Planning (Listed Buildings and Conservation Areas) Act 1990 as amended for its special architectural or historic interest.” <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1224638> (2020.07.15.)

40 „23, CROSS STREET, RYDE. R. G. OSBORNE, TAILOR, HATTER ETC. [...] Gentlemen's hats [...] Black, Brown and Drab Kossuth s. 6; s. 5, d. 6.” In: *The Observer of Isle of Wight*, 1854. szept. 16.

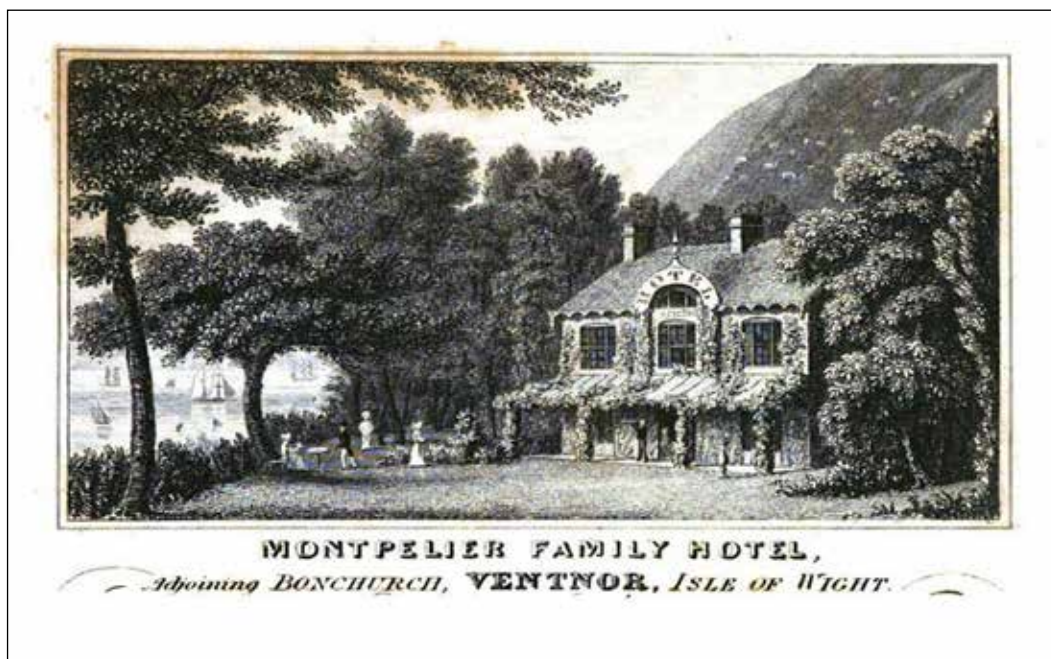
41 *The Observer of Isle of Wight*, 1855. szept. 15–okt. 20.

42 „Ventnor, GROVE HILL COTTAGES. Heritage Category: Listed Building. Grade: II. List Entry Number: 1224639. Date first listed: 15-Jul-1976. Statutory Address: GROVE HILL COTTAGES, GROVE ROAD. 1. GROVE ROAD 5271 (North Side) SZ 5677 2/73 Grove Hill Cottages II GV 2. Circa 1840-50 pair of 2 storey coursed stone rubble cottages. Flanking gabled breaks containing 2 storey canted stone bays with pent roofs. Recessed centre has 2 windows 1st floor with eaves raised in gables over. Gothic pattern glazing and panelling to door with drip moulded shield plaque between them. Rustic wood verandah forming porch and continued across canted bays. The pair are raised above road on terrace.” <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1224639> (2020.07.15.)

tengert, példát mutatva az angoloknak. Azt írja, Pulszky Terézia jelenleg nem érzi jól magát, de egy évvel korábban (1855-ben) naponta úszott férjével (és feltehetően Tanárkyval) együtt.⁴³ Az angolok ekkor jórészt még lefüggönyözött fürdőkocsikból (*bathing machine*) léptek be a tengervízbe, a férfiak és nők nem mutatkoztak a plázson fürdőruhában.

Kossuthék viszont feltűnnek a vendéglistán 1856-ban, de már nem a *Grove Roadon*, hanem a *Mill street*

Kossuth a családjával, mint újonnan érkező szállóvendégek (*frish arrivals*), a *Montpellier House* nevű szállóban szálltak meg, első említésük az újságban: 1856. augusztus 16. Rajtuk kívül még két vendég van a hotelban, az egyikük H. B. Tuttiett, aki nem más, mint Harry Barrington Tuttiett (†1878), Ventnor korabeli orvosa. Az épület már 1842-ben családi szállodaként (*Montpellier Family Hotel*) működött, tulajdonosa ekkor James Augustus Whiskard üzletember volt, aki

14. kép. A ventnori Montpellier Hotel G. Brannon metszetén, 1842 (BRANNON 1842, 36/37. alapján)
Fig. 14. Engraving of G. Brannon at the Montpellier Hotel in Ventnor, 1842 (based on BRANNON 1842. 36/37)

nevű utcán, amely a hegyoldalról vezet le, igen kacskaringósan, az *Esplanade*-ra, azaz a tengerhez (az utca neve 1889 óta: *Pier street*). *M. Louis Kossuth* és *Madame*

43 „Last year I saw an article that expressed disgust at ladies bathing within reach of telescopes! There is here such a colony of foreigners that I hope they may teach this lesson. I cannot understand why they... insist on drawing people into solitude, & separations very inconvenient, instead of demanding that, as on the continent, both sexes be clad in the water. Besides the Pulszkys, who are a family of 12 persons, there are 7 of Kossuth's household, a large family of Marras (Italian), three of Janza (Viennese), two or more Piatti's (Italian), who keep company together & very many of whom bathe stately [...] Mrs. Pulszky is not well this year for swimming; but last year she swam daily, with her husband & an intimate male friend at her side. He will not let her swim in the sea without, & is amazed at English husbands consenting to abandon their wives as they do.” F. W. Newman levele J. Martineauhoz, 1856. szept. 8. (SIEVEKING 1909, 90) Idézi: SCHELLENBERG 1994, 148.

nem sokkal később felhagyott üzleti tevékenységével.⁴⁴ A kis hotelről, amely George Brannon korábban már említett *The pleasure visitor's companion* c. útikönyvének 1842. évi kiadásában⁴⁵ szerepel a legjobb ventnori szállodák listáján, Brannon egy metszetet is közöl.⁴⁶ Ezen a metszeten látszik, hogy a ma már nem létező épület igen közel feküdt a tengerhez.

Kossuthék több, mint egy hónapot töltöttek a Montpellier-szállóban, utójára szeptember 20-án szerepelnek a ventnori szállóvendégek listáján.⁴⁷ A magyar politikus és családja a város közéletében is részt

44 „James Augustus Whiskard, formerly of Ventnor, isle of Wight out of business.” In: *The London Gazette*, 1847. okt. 22. 3818.

45 „List of Principal Inns. Ventnor... Montpellier Hotel: Whiskard.” (BRANNON 1842, 124)

46 G. Brannon: *MONTPELLIER FAMILY HOTEL Adjoining Bonchurch, Ventnor, Isle of Wight.* (BRANNON 1842, 36/37)

47 *The Observer of Isle of Wight*, 1856. aug. 16–szept. 20.

vett, szeptember 2-án „megtisztelték jelenlétükkel” Mr. T. Henderson a Kelet történetéről, szokásairól, régiségeiről szóló előadássorozatának utolsó előadását. Szeptember 3-án pedig a hagyományos *Undercliff Regatta* „elegáns társaságában (*fashionable company*)” is feltűnik az „illusztris” Kossuth (*the illustrious Kossuth*) és családja az *Esplanade*-on.⁴⁸ Kossuth azonban még szeptember végén is Wight-szigeten tartózkodik, szeptember 27-én ugyanis feltűnik a sziget dél-keleti fürdővárosa, Sandown vendéglistáján az elegáns *Royal Pier Hotel* vendégként.⁴⁹

Nem tudjuk, Pulszkyék ekkor hol bérelnek szállást, tény azonban, hogy 1856 szeptemberében és októberének első felében a vendéglista szerint egy másik ismerősük, Leopold Jansa (1795–1875) cseh származású bécsi hegedűművész és zeneszerző is Ventnorban üdül a *Church streeten*, Mr. Holier nyaralójában.⁵⁰ Jansa 1851-ben érkezik Bécsből Londonba a világkiállítás zenei szakértőjeként, és koncertet is ad a magyar politikai menekültek megsegítésére. A bécsi kormányzat azonban rossz néven veszi kiállítását az osztrákok ellenségei mellett, ezért kitiltja Ausztriából, annak ellenére, hogy egykor Ferenc császár is a tanítványa volt. Egészen 1870-ig Londonban marad, ahol az egyik legkeresettebb hegedűtanár lesz (GANZ 1913, 35–36). Jansa és Pulszky Terézia talán már 1856-ban, közös ventnori tartózkodásuk alatt tervezi, hogy a komponista zenét ír az íróőnek majd az 1858 végén Londonban megjelenő három mesejátékához (PULSZKY, Th. 1858), amelyeket 1859-ben New Yorkban is kiadnak.⁵¹

1857-ben a ventnori szezont, azaz a késő nyári és kora őszi időszakot Pulszkyék bizonyosan nem töltötték Wight-szigeten, mivel 1857. június 21-én Londonban megszületett hatodik gyermekük és második lányuk, Polyxéna. Az 1858. évi késő nyári szezón azonban ismét együtt van Ventnorban a londoni emigráció három kiválósága: Herzen, Kossuth és Pulszky, de közülük ismét csak Kossuth tűnik fel a társasági listán. Családjával már igen korán, 1858. július 10-én megérkezik Ventnorba, és, akárcsak 1855-ben, most is a *Grove-roadon* bérelnek nyaralót, de nem a *Berkshire Villát*, hanem *Goldwell House*-t. A házban egészen szeptember 18-ig maradnak.⁵² Pulszkyék augusztus 10-én már biztosan Ventnorban vannak, mert Tanárky Gyula ekkor értesül Magyarországon

élt anyja haláláról, és a veszteségről részletesen megemlékezik naplójában, sőt Kossuthékat is említi, mint közeli nyaralóvendégeket, nemkülönben Pulszky Terézia bécsi szüleit is, akik lányuk családjával együtt pihentek. Henriette Walter ugyanis szintén meglátogatta a Kossuth családot a legújabb bécsi pletykával: hogyan él Széchenyi a Bécs melletti elmeógyógyintézetben Görgen főorvos⁵³ kezelése alatt. Bár Tanárky ekkor nem említi, hogy Ventnorban van, egy évre rá, 1859-ben, amikor ugyancsak a fürdőhelyen nyaral, visszaemlékszik, hogyan gyászolta egy évvel korábban anyja halálát ugyanezen a helyen.⁵⁴

1859-ben az ekkor már hatgyerekes Pulszky család augusztus 20. és szeptember 17. között szerepel a ventnori vendéglistán,⁵⁵ s bár Herzen és Malwida Meysenbug is ekkor nyaralt Ventnorban, illetve Kossuthék is itt töltötték az 1859. évi szezont, a szállóvendégek között a magyarokat nem említi az *Observer*. Tanárky Gyula naplója szerint már 1859. augusztus 6-án Ventnorban volt a Pulszky család, ahol a nyaralást nyelvtanulásra is felhasználták, Tanárky ugyanis magyar nyelvórákat adott Pulszky Teréziának, aki cserébe franciául tanította (volna) Tanárkyt. A meleg napokon fürödtek is a tengerben.⁵⁶ Gyakran találkoznak a Herzen családdal, amely ekkor nyaral utoljára Ventnorban. 1859. augusztus 21-én együtt tesznek kirándulást Ventnorból a közeli Niton nevű falucska melletti nevezetes St Catherine-világítótoronyhoz.⁵⁷

53 A döblingi magán-elmeógyógyintézetet alapító elmeorvos, Bruno Görge (1777–1842) apja nyomdokaiba lévő fia: Gustav Görge (1814–1860), Széchenyi elmeorvosa, aki jóval kevesebb tehetséggel folytatta apja praxisát Döblingben.

54 „1858. Kedd, augusztus 10. Anyám meghalt... Szerda, augusztus 11. E nap kedélyem nagyon nyomott volt, megkísértettem több ízben munkához fogni, de nem ment. Este tea után átmentem Kossuthékhoz. igen szép langy este volt, s az egész család a kertben járkált. Walterné aznap (titokban férje előtt) odaát látogatást tett, és beszél, mint él Széchenyi a bolondházban Görge-nél. [...] 1859. Ventnor... Hétfő, augusztus 8. Úgy emlékszem... éppen ma egy esztendeje, hogy szegény anyám halálának hírére véve éppen e magányos helyeckére vonultam vissza könnyeket áldozni elfeledhetetlen jó anyámnak. [...] Péntek, augusztus 19. Gergen megismertetett bennünket Bodkin nevű utazó oroszral, aki már tavaly is volt Ventnorban ittélünk alatt.” (TANÁRKY 1961, 41–42; 89)

55 *The Observer of Isle of Wight*, 1859. aug. 27–szept. 17.

56 „1859. Szombat, augusztus 6. Ezen fürdői saisonra kis barátné [Pulszky Terézia] által arrangirozott leckeadások ma kezdetüket vették. Én magyar leckéket adok neki, s tőle viszont érte francia leckék vannak ígérve nekem. A pactum bilaterale, szokás szerint, azonban unilaterale marad, oly módon, mint ma inauguráltam a dolgot, ti. hogy én megadtam a leckémet, s ő a magáéval adós maradt.” (TANÁRKY 1961, 88)

57 „1859. Péntek, augusztus 19. Gyönyörű szép meleg nap –

48 *The Observer of Isle of Wight*, 1856. szept. 6.

49 *The Observer of Isle of Wight*, 1856. szept. 27.

50 *The Observer of Isle of Wight*, 1856. szept. 6–okt. 18.

51 PULSZKY, Th. 1859. Vö.: GYULAI 2019, 240.

52 *The Observer of Isle of Wight*, 1856. júl. 10–szept. 18.

Pulszkyék 1859 augusztusában a *Belgrave Road* nevű út *Sea Cliff* (korábban: *Sea Cliff Cottage*) című nyaralóját bérlik. Ezen az úton van a városka leghíresebb és legnagyobb szállodája, a *Royal Hotel* is. Az előző évben az *Armitage* család tagjai laktak a *Sea Cliff*-ben, 1858. február 13-tól Miss Armitage egészen április 10-ig, majd május 1-től május 22-ig Mr. és Mrs. Armitage,⁵⁸ akik talán azonosak James Charles Armytage (1802–1892) angol festővel, grafikussal és családjával. Armytage készíti a rajzokat Pulszky Terézia 1858 végén Londonban megjelenő mesejátékaihoz (PULSZKY, Th. 1858). Armytage és Pulszkyék kapcsolata egyébként a Pulszky család későbbi itáliai életszakaszában sem szakadt meg, Pulszky Ágost joghallgató ugyanis 1863-ban két festményt ajándékoz a Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményének, amelyeket Armytage 1864-ben Ozorai Pipo olaszországi múzeumokban őrzött portréiról másolt le Firenzében.⁵⁹ Láttuk, hogy 1856-ban Pulszky Terézia másik szerzőtársa, a komponista Jansa is ugyanakkor nyaralt Ventnorban, amikor Pulszkyék.

PULSZKY TERÉZIA VENTNORI RAJZAI, 1855/56

Barátnőjéhez és író társához, Malwida von Meysenbughoz hasonlóan Pulszky Terézia is készített ceruzarajzokat ventnori nyaralásai alatt, amelyeket családja őrzött meg, majd innen kerültek közgyűjteménybe. Therese Walter bécsi ifjú hölgyként zenei képzése mellett festeni is tanult, ismert olyan akvarellje, amelyen önmagát örökítette meg, amint szobájában olvas.⁶⁰ A tipikus biedermeier lakásbelső mutató, gyakorlott műkedvelő festőre valló képen nemcsak a zongorák feltűnőek, hanem az is, milyen sok kép, akvarellek,

reggel fürödtünk, – reggeli után rest voltam dolgozni, lementem Pulszkyval Gercenhez. [...] 1859. vasárnap, augusztus 21. [...] délután az egész családdal és Gercen Sándorral, Natalieval és Olgával egy szép sétát tettünk a nightoni [helyesen: nitoni] világitótoronyig és vissza, vagy tizenkét mérföldet mindössze. [...] Hétfő, augusztus 22. Egy kis újságolvasás – egy kis séta a barátokkal a sziklák oldalán –, este Druryék itt és Gercen Sándor és Natalie – így végződött csendesen és kellemesen a nap.” (TANÁRKY 1961, 93–94)

58 *The Observer of Isle of Wight*, 1856. febr. 13. – máj. 22.

59 *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*. Közzéteszi: Csengery Antal. III. kötet. Pest, Emich, 1865. 52.

60 THERESE WALTER: Önarckép (*Therese Walter bécsi nappali szobájában*), 1844. Vízfestmény, papír, 30,1x38 cm. MNM MTKCs Itsz: 62.2.; GÖDÖLLE Mátyás: *Pulszky Teréz lakószobája Bécsben*, 1844. (ROSTÁS 2012, Kat. № 41.; GYULAI 2019, 219; 258)

portréminiatűrök, metszetek díszítették lakrészét a bécsi Landstraße-negyedben épült Walter-villában.

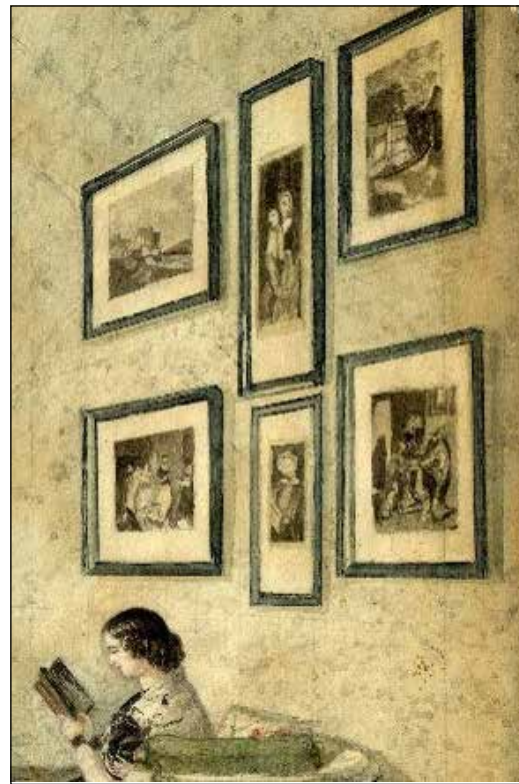
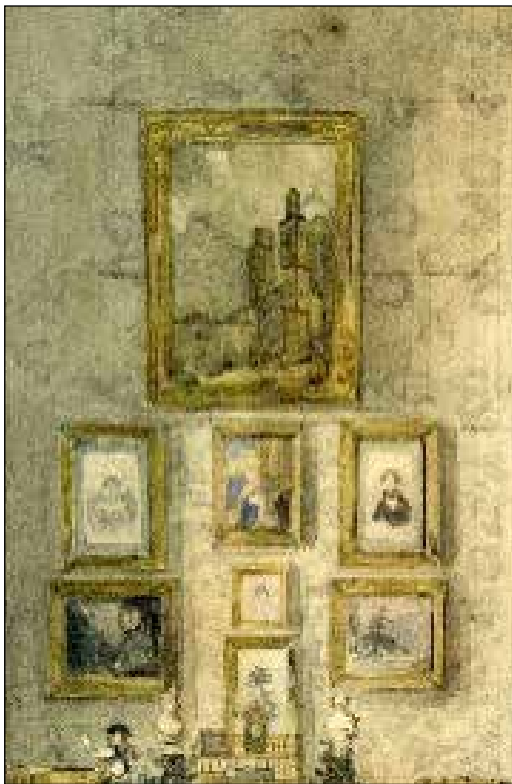
Pulszky Terézia angliai emigrációjában gyermekei nevelését is magára vállalta, sőt Kossuth leányát, a fiatalon meghalt Vilmát is oktatta zongorára. S hogy a Pulszky-gyerekeket rajzolni is tanította, ezt éppen a ventnori rajzokat is tartalmazó album igazolhatja, ebbe ugyanis beragasztották a gyerekek rajzait és vízfestményeit is (Appendix 1. № 18–32.).

VENTNOR: TENGERPART, BERKSHIRE VILLA, SZT. KATALIN-TEMLŐM

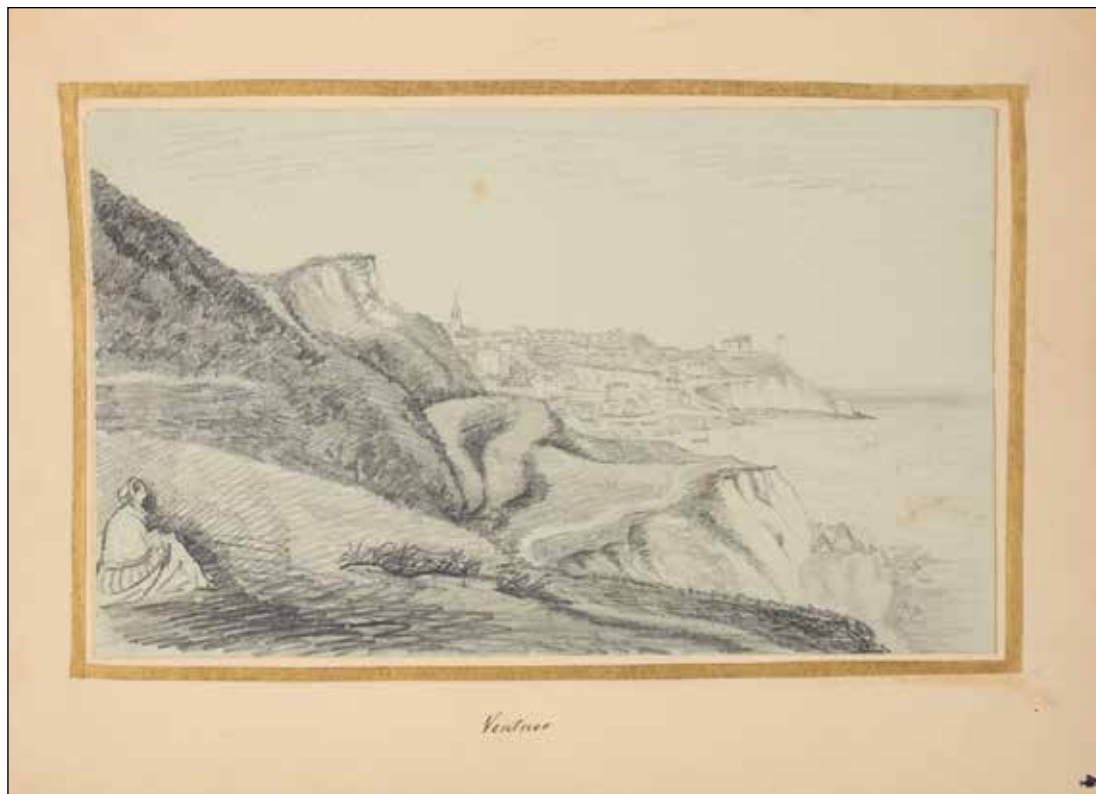
Pulszky Terézia az *Undercliff* alig 10 kilométeres tenger menti vidékének – melynek keleti végpontja a *Luccombe Chine*, míg a nyugati *St Lawrence* falu, Ventnor pedig középen található – szinte minden fontosabb részén megörökítette a tájat, ventnori nyaralásán készült képeinek nagy részét azonban az üdülővároskában alkotta (Appendix 2. № 3–7.). A „Ventnor” felirattal címzett képe (Appendix 2. № 4.) a városkát és sziklás tengerpartját ábrázolja nyugati irányból, *Steephill* felől, a település artisztikus látképeivel. A grafika a táj és az épített környezet minden jelentős elemét tartalmazza: az *Undercliff* szikláit és fennsíkját, az üdülővároskát templomával és emeletes villáival, az előtérben pedig a főköttös, vállkendős nő staffázsfigurája minden bizonnyal a művész, Pulszky Terézia önportréja.

A Ventnorban – ceruzával és fehér krétával – készült másik veduta, amelyet a település keleti része felől készített a művész, már közelebb viszi a szemlélőt a városkához, hiszen a ventnori öblöt, illetve a fürdésre is használt, *Esplanade*-nak nevezett homokos tengerpartot ábrázolja, háttérben a várostól nyugatra eső sziklás hegygel (Appendix 2. № 7.). A rajz címe (*Am Strand in Ventnor*) szerint a plázs ábrázolása, és valóban, az eszplanádból csak a homokos part látszik, a tengerparti luxusvillák, hotelek már nem. A szignált rajz 1856. szeptember 11-én készült, a ventnori későnyári szezon egyik szép napján, és a tengerparti nyaralás több rekvizituma is szerepel rajta, így az előtérben: kis csónak, egy számár félig ábrázolva, mintha bekukucsálna a képbe, illetve a távolban az éppen használaton kívüli fürdőkocsi pihennek. A grafika staffázsfigurája, egy könyvet olvasó széles kalapos, öltönyös férfi a tengerpart homokján ül; az alakban talán férjét, Pulszky Ferencet rajzolta meg felesége.

A harmadik ventnori tájképet (Appendix I. № 8.) a szignó szerint 1855. október 16-án rajzolta Pulszky Terézia,

15a-b-c. kép. Pulszky Terézia akvarellje szobájáról és kép részletei. MNM TKCs. (GYULAI 2019, 268 alapján)
 Fig. 15a-b-c. Therese Pulszky's watercolor about her room and picture details. MNM TKCs. (Based on GYULAI 2019, 268)

16a-b. kép. Pulszky Terézia: Ventnor c. rajza és ennek részlete, 1855 (OSZK KT Dig. felv.)
 Fig. 16a-b. Therese Pulszky: Ventnor, drawing and its detail, 1855 (OSZK KT Dig. recording)

amikor a Herzen család és Malwida von Meysenbug, illetve Pulszkyék és a Kossuth család is Ventnorban üdült. A rajz a városka keleti, Bonchurch felőli szélén emelkedő magaslatról tekint le a ventnori öbölre, ahol a homokos part mellett a tengerparti házsor is feltűnik. A plázs kihalt, egyetlen apró figura mellett csak a nyaralók által otthagzott csónakok, apró vitorlás, illetve a szerteszét heverő fürdőkocsik láthatók, talán egy kora reggeli hangulat közvetítőiként.

A ventnori rajzok között feltűnik egy épület, a domboldalon álló *Berkshire Villa* rajza is, amelyet 1856. szeptember 6-án készített Pulszky Terézia. A villát ekkor *Mrs Carruthers*⁶¹ bérlte, de egy évvel korábban a Kossuth család, 1854-ben pedig Pulszkyék nyaralója volt. A ventnori *Grove Road* ma is – szinte változatlan formában – álló épülete Pulszky Terézia rajzán a kor modern, kényelmes nyaralójaként jelenik meg, a

61 *The Observer of Isle of Wight*, 1856.

17. kép. Pulszky Terézia: Ventnor látképe a hegytetőről c. rajza, 1855 okt. 16. (OSZK KT Dig. felv.)
 Fig. 17. Therese Pulszky: Ventnor's view from the hilltop, drawing, Oct. 1855 16. (OSZK KT Digital recording)

villa előtt tágas udvar és a villához vezető út, körülötte alacsony bokrok, mögötte bokros domboldal.

Pulszky Terézia 1855. szeptember 30-án ventnori nyaralójuk ablakából egy egészen bensőséges hangulatú rajzot is készített a ventnori Szent Katalin-templomról (*Ansicht aus dem Fenster*. Appendix 2. № 8.). Nem ő az első, aki Ventnorban szállása ablakából rajzolja le az eléje táruló látképet, 1846 augusztusában a fiatal Viktória királynő a ventnori *Ventnor Hotel* ablakából készít ceruzarajzot, illetve színezett rajzot.⁶² A királynő a szigeten minden évben megrendezett királyi regattára érkezett, de a verseny megkezdése előtt az északi *Cowe*-ből udvarával a festői Ventnorba kirándult,⁶³ feltehetően ekkor készítette a rajzokat.

62 QUEEN VICTORIA: *Sketched from the window of the Ventnor Hotel dated 10 August 1846*. Pencil 17.7 x 25.4 cm (sheet of paper). (SKETCHES FROM NATURE V.R. MDCCCXLV TO MDCCCLII); QUEEN VICTORIA: *View from the Window at Ventnor Hotel dated 12 Aug 1846*. Pencil, pen and ink, touches of bodycolour. 21.0 x 28.2 cm (sheet of paper); The Royal Collection RCIN 981313.b; RCIN 980054.h (Royal Collection Trust)

63 „THE REGATTA WEEK OF ISLE OF WIGHT. [...] The

Pulszkyné rajza 1855. évi ventnori nyaralásuk alatt készült, amikor a Pulszky család a *Grove Hill Cottages* nevű nyaraló két lakását bérelte, a szomszédos *Berkshire Villában* pedig Kossuthék laktak, vagyis a rajz a *Grove Hill Cottages* (ma: 8 Grove Road, Ventnor) egyik lakásából készült. A drapériákkal keretezett ablak a település anglikán gyülekezetének Szent Katalin-templomát ábrázolja, előtérben a nyaraló kis virággruppjával, háttérben a tengerrel. A templom a 19. század első felének angol neogótikus stílusában épült 1834-ben, Robert Ebbels (†1860) építész tervei alapján, a Ventnorhoz közeli *Steephill*-kastély tulajdonosa, John Hambrough költségén, majd 1842-ben és 1850-ben kisebb átalakításokat végeztek rajta. Szentélyét 1849-ben toldották az épülethez, ugyanekkor belsejében három oldalon karzatokat is emeltek. A templommal egy időben hozták létre a ventnori Anglikán Plébániát (*Ventnor Ecclesiastical District*), a városka hívei

Royal Regatta of 1846 commenced at Cowes on Monday the 10th ult. [August]. On the forenoon the court made an excursion to the back of the island, launching at picturesque Ventnor. In: *The Sporting Review*, Vol. XVII. July 1846. 166.

18–19. kép. Pulszky Terézia: Berkshire Villa és Kilátás [a Grove Hill Cottages nyaraló ablakából] c. rajzai, Ventnor, 1856. szept. 6. és 1855. szeptember 30. (OSZK KT Dig. felv.)

Fig. 18–19. Therese Pulszky: Berkshire Villa and View from [window of Grove Hill Cottages], drawings, Ventnor, Sep. 1856; September 6 and 30, 1855 (OSZK KT Dig. Recording)

20–21. kép. Viktória királynőnek a Ventnor Hotel ablakából készített ceruzarajza és színezett tusrajza, Ventnor, 1846. aug. 10. és 12. Tusrajz. The Royal Collection (forrás: www.rct.uk/collection)

Fig. 20–21. Pencil drawing and colored ink drawing of Queen Victoria from the window of the Ventnor Hotel, Ventnor, Aug. 1846. Figures 10 and 12. The Royal Collection (The Royal Collection Trust, source: www.rct.uk/collection)

addig a bonchurchi egyházhoz tartoztak. A templomtorony négy fiatornyos gúლისakját azonban 1921-ben elbontották, mivel meghajolt, azóta a torony csonkán áll, így Pulszky Terézia rajza a torony eredeti formáját is megőrizte; ráadásul a későbbi beépítések miatt ebből a szögből ma már nem látható a templom. És nem látható már így a tenger sem, amelyet a művész egy szép őszi derült és békés napon, víztükreán vitorlásokkal örökített meg.

TÁJKÉPEK: AZ EAST END-HEGYOMLÁS ÉS LUCCOMBE-SZURDOK (LANDSLIP, LUCCOMB CHINE)

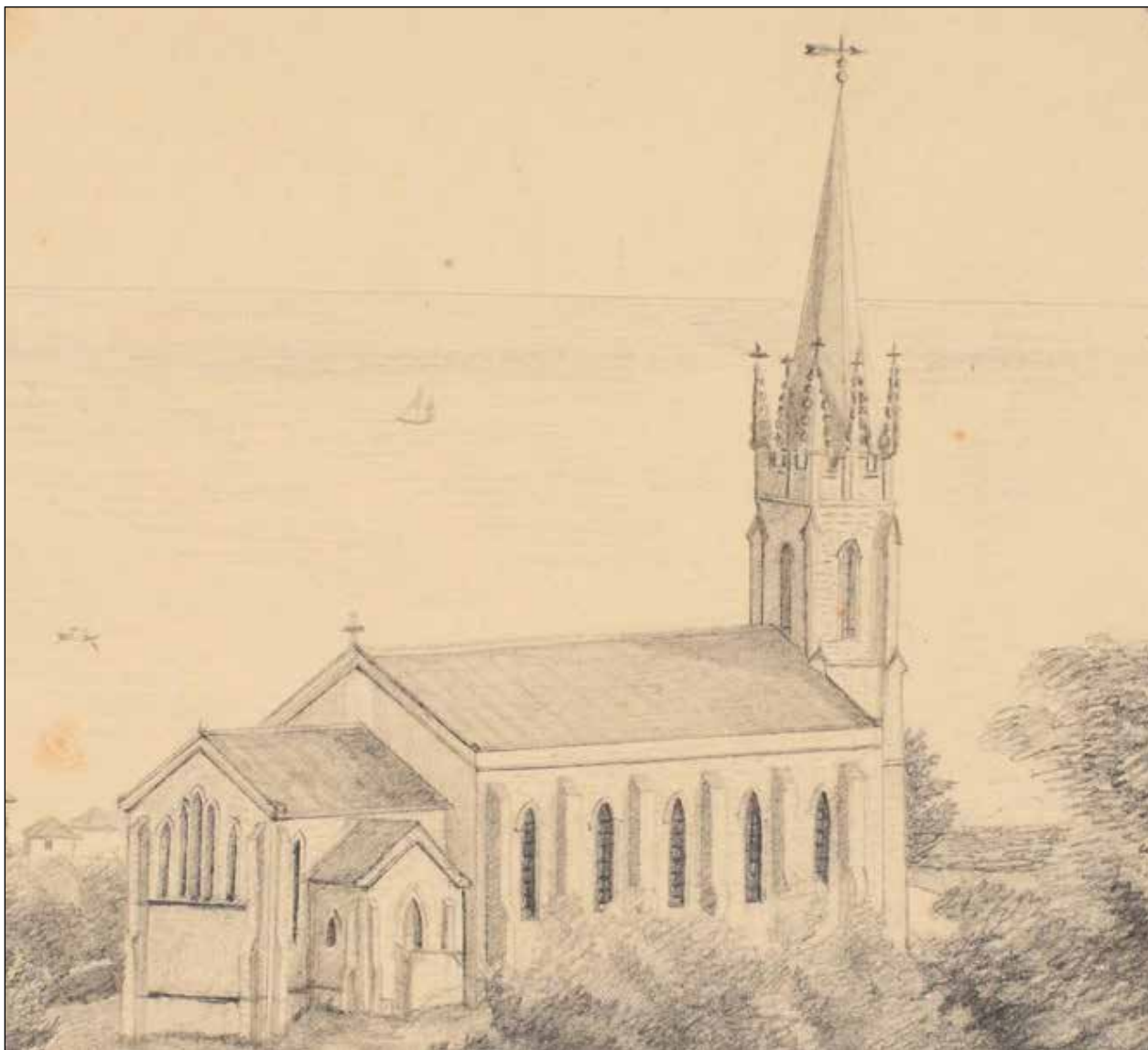
A ventnori tájképek mellett a Ventnor környéki táj attrakciói is megihlették Pulszky Teréziát. Az *Undercliff* keleti részén, Bonchurch falu területén a tengerpart közelében található *East End Landslip* azaz *East End-hegyomlás* (mai nevén: Bonchurchi hegyomlás = *Bonchurch Landslip*) suvadás következtében alakult ki az évezredek alatt, ennek során a felsőbb részen lévő keményebb zöld homokkő-sziklák rácsúsztak a lejjebb lévő és puhább márgakőzetre, sajátos morfológiai jelenséget teremtve, amelyen különleges erdős növényzet jött létre. A sziklaomlás már a 19. század első felében turistalátványosság lett, több metszet is készült róla, a *Vectis scenery* c. illusztrált turistakalauz 1840. évi kiadása pedig a Wight-sziget egyik legvonzóbb látványosságaként írja le.⁶⁴ Pulszky Terézia 1856.

október 1-jén rajzolja le a sziklás hegyoldalt és a tengerbe omlott kősziklákat nyugat, azaz Ventnor felől (Appendix 2. № 10). A nem kevés erudícióval megszerkesztett rajzon a művész a hegyoldal helyben maradt meredek sziklafaláról vezeti a tekintetet a tenger (és a kép jobb szélé) felé, a bokros tájból csak egyetlen ritkás fa emelkedik ki, mintegy felkiáltójelként, lágyítva a táj zordonságát.

---

romantic scenery that now exists in the island; being still left in possession of that air of stillness and solitude, which is so enchanting to those who admire Nature in her - Lovely, unfrequented wilds." Many centuries must have elapsed since this spot was disturbed by some violent convulsion, — for the precipices and detached rocks display the most venerable aspect in their bold projecting crags, — in their curious deep-worn fret-work, — and in the beauty and mellowness of their coloring. Colossal rocks are scattered about in the most picturesque confusion: some lie singly, and many are combined into broken knolls, tufted with thorn or hazel, or crowned with the greater ornament of an ancient oak or ash. [...] No part of the island exhibits so magnificent a scene of ruins as this: though its present appearance bears no comparison with the awful picture which it presented for some time after the occurrence. Immense portions of the cliff were then forced forward in a sloping direction, — still maintaining, however, a perpendicular position, and their ancient front (which is manifest from their craggedness and hoary tint): while other parts must have been completely overturned or shivered to atoms in the moment of avulsion. Some of the largest rocks were hurled to a considerable distance; others were overwhelmed in the earth; — some stand tottering on great mounds of the fragments; while others again are split up in a very singular manner. Several large elm and ash trees were destroyed, — some of them presented their roots upwards, while others preserved a footing with the moving mass, but subsequently died, In fact, no just idea can now be formed of the terrific scene of devastation which it then presented; for the green mantle of vegetation has been gradually shrouding its most dreary features." (BRANNON 1840, 35–36)

⁶⁴ „EAST END [...] This is properly the commencement of the Undercliff, and presents, almost on our first entrance, the most

22. kép. A ventnori Szent Katalin-templom és a tenger Pulszky Terézia rajzán, 1855, részlet (OSZK KT Dig. felv.)

Fig. 22. *The Church of St. Catherine of Ventnor and the sea on the drawing of Therese Pulszky, 1855, a detail (OSZK KT Dig. Recording)*

A vidék másik természeti látványossága a *Landsliper*hez közeli, onnan egy kelet felé vezető ösvényen megközelíthető *Lucombe-szurdok (Lucomb Chine)*, amely a kréta-mészkö eróziója eredményeként jött létre *Lucomb* falu közelében; a hasadék a tengerparti hegy tetejétől egészen a vízig tart. A szakadék, kivételes természeti szépségei ellenére, ekkoriban nem volt olyan népszerű, mint a *Landsliper* – 1840-ben még ajánlani kellett a turistáknak⁶⁵ –, de Pulszky Terézia

65 „*LUCCOMBE CHINE. Between Shanklin and Bonchurch is a deep semi-circular valley, which, though far from destitute of beauty, chiefly owes its celebrity to one of those chasms in the sea-cliffs provincially termed Chines... its features are much of the same soft character; but being very inferior in dimensions, is*

not so often visited as perhaps it deserves — at least not by parties limited to time. [...] the public path that leads through East End, which he is by all means recommended to pursue. Tho' this secluded spot presents nothing particular at first sight from the road to call for admiration or a ready exercise of the pencil, still there is such a combination of rural beauties, and such a cheerful repose pervading the whole scene, as cannot fail to make a very favorable impression, if leisurely examined. It is almost shut in by a fine sweep of lofty hills: and the whole surface broken into a series of abrupt knolls and dells like waves of the sea; attended by every animated circumstance of pastoral life. The more precipitous slopes are feathered by hanging copse and scattered groups of flourishing ash; nor is there wanting that more poetic ornament of a murmuring rill. — [...] there is a large farm-house and yard snugly seated in one of the hollows; and several laborers' cottages

23–24. kép. Az East End Landsliple és a Luccomb Chine Pulszky Terézia rajzain, 1856. szeptember-október (OSZK KT Dig. felv.)
Fig. 23–24. The East End Landsliple and Luccomb Chine on the drawings by Therese Pulszky, September-October 1856. (OSZK KT Digital Recording)

25. kép. Russel Sedgfield: Luccomb Chine, 1869, fénykép (albumin) (WARE 1869, 128/129. alapján)
 Fig. 25. Russel Sedgfield: Luccomb Chine, 1869, photo (albumin) (based on WARE 1869, 128/129)

1856. szeptember 14-én távoli tájképet rajzolt róla, amelynek egyik felét a szurdok és a hegyoldal, a másikat pedig a tenger foglalja el (Appendix 2. № 11). A tengeren háromárbcos vitorlás ring, a távolban felsejlik a *Culver Down* hatalmas hófehér sziklafala, amely már kívül esik az Undercliff vidékén, Wight-sziget egy másik tájához tartozik.

A rajz a sziget déli tengerpartjának artisztikus és bensőséges ábrázolása, az utóbbi hangulatot erősíti két – vagy inkább három – staffázsfigura a táj előterében, egy hatalmas fennsíkon: egy kosarat hordozó szamár és két gyerek. A szamár hátáról lelógó hatalmas kosárban egy kalapos kisgyerek ül, az állat kantárját egy kalapos kislány húzza. A kis alakok talán Pulszky Terézia gyermekei: 1856-ban Ágost 10, Gábor 9, az

Angliában született Henriette/Harriett 6, Károly pedig 3 éves – talán a két legkisebb Pulszkyt ábrázolta anyjuk a számmal. A „szamaragolás” egyébként a szigeten is hozzátartozott a turizmushoz, a sziklás, dombos tengerparti tájon remek közlekedési és szórakozási eszköz volt.

Érdekes, hogy Pulszky Terézia rajzával közel egy időben egy fénykép is készült a Luccombe Chine vidékéről, szintén nyugat felől, Russell Sedgfield készítette 1869-ben, és J. Redding Ware jelentette meg a Wight-szigetet bemutató fotóalbumában (WARE 1869, 128/129).

---

occupy the more sunny banks. The ever-sublime ocean spreads its unbounded waters full in front; and the public road takes the most tortuous course possible on the steep side of the downs, a circumstance always considered extremely picturesque. Such is the valley of Luccombe, independently of its crowning beauty, the Chine, and a very bold piece of Shore where several fishermen have established their rude habitations; – altogether presenting a picture which to us affords more pleasure than many popular scenes of much higher pretensions.” (BRANNON 1840, 34)

LÁTVÁNYOSSÁGOK: BONCHURCH KÖZÉPKORI TEMPLOMA, DR. LEESON KERTJE, A STEEPHILL-KASTÉLY

Az *Undercliff* keleti részén Pulszky Terézia a tájképek mellett *Bonchurch* falu nevezetes, középkori eredetű műemlékét, a Szent Bonifác-templomot (ma: *St Boniface Old Church, Bonchurch*) is felvette témái közé (*Kirchlein in Bonchurch*. Appendix 2. № 19). A torony nélküli kis épületet a korabeli útikönyv 11. századnak tartja,⁶⁶ valószínűbb azonban a 13. századi eredet. Pulszky Terézia rajzán nemcsak a régi temetővel kö-

vagyis: a kis templom és a sírok hangsúlyos ábrázolásával, illetve az elnagyolt ceruzavonalakkal és fehér krétával sejtetett őszi égbolt alatt megjelenő békés lankás táj halványabb megjelenítésével, valamint a tenger kis szeletének megvillanásával a legkölteőbb alkotás a Pulszky-albumban.

Bonchurch építészeti és természeti látványosságai között Pulszky Teréziát megihlette egy magánpark is, egyik rajzát ugyanis Dr. Leeson bonchurchi kertjében készítette 1856. október 4-én (Appendix 2. № 8.). Dr. Henry Beaumont Leeson (1803–1872) orvos és vegyész, a londoni Szent Tamás Kórház főorvosa

26. kép. Pulszky Terézia rajza Bonchurch régi templomáról, 1856 (?) (OSZK KT Dig. felv.)
Fig. 26. Therese Pulszky's drawing of the old church of Bonchurch, 1856 (?) (OSZK KT Dig. Recording)

rülvelt gótikus templomocska és ligetes templomkert tűnik fel, hanem annak táji környezete is, a tengerhez leszakadó környező domboldalak legelőivel. A romantika ihletettségével készült rajz kompozíciójával,

66 „Bonchurch [...] The Tourist should certainly visit the old Church, which stands near the shore, and not far from the road, though concealed from it by a lofty ridge of the fallen cliff: it is of simple construction, but beautifully canopied by a grove of magnificent elms, and is supposed to have been built in the 11th century — which is taken as a proof that this part of the Undercliff was certainly in a state of repose at the time of its erection; and has undoubtedly remained so ever since.” (BARBER 1850, 67)

és az igazságügyi orvostan előadója, Viktória királynő orvosa, mint ingatlan-befektető Bonchurchben vett birtokokat a 1840-es években, és ezeken több villát is felépített (WITZLEBEN 1856, 39). Négy villája (*Rose Mount, Pulpit Rock, St Boniface, The Maples*) összeköttetésben állt egymással, de mindegyik különálló ingatlan volt, mesterséges teraszokon kialakított kertekkel, amelyek beleolvadtak az *Undercliff* természeti környezetébe.⁶⁷

67 „Dr. Leeson's property [...] nothing like justice can be done to its natural or artistic beauties. Continuing the main road, after a branch of it turns down a hill towards Ventnor, the road

27–28. kép. W. L. Walton–E. T. Dollman–S. Bradshaw: Orchard Leigh és Pulpit Rock, Bonchurch, acélmetszetetek, 1849 (COOKE 1849, címmetszet és 20. alapján)

Fig. 27–28. W. L. Walton–E. T. Dollman–S. Bradshaw: Orchard Leigh and Pulpit Rock, Bonchurch, Steel Engravings, 1849 (Based on COOKE 1849, Title Engraving and 20)

Dr. Leeson a villák egyikében, a Bonchurch és Ventnor határán épült *The Maples* (= Juharfák) nevű házban élt élete végén, és itt is halt meg 1872-ben. Egyik bonchurchi birtokának neve: *Pulpit Rock*, azaz Szószék-szikla, amely a hegytetőn álló, ormán keresztet viselő kis sziklacsúcsról kapta a nevét.⁶⁸ A hagyomány szerint a szikla a kora középkori keresztény hittérítő, Szent Bonifác emlékét őrzi, akárcsak a Ventnor és Bonchurch feletti 250 m magas *St Boniface Down* (Szt. Bonifác-krétahegy). Dr. Leeson a sziklát is magában foglaló *Pulpit Rock* nevű birtokán két nyaralót is épített *Orchard Leigh (Cottage)*⁶⁹ és *Pulpit*

Rock néven. Mind a nyaralók, mind a kertek, mind a szikla jegyzett turisztikai látványosság volt az *Undercliff* vidékén már az 1840-es évek végétől,⁷⁰ a villák metszetes képe megjelent William Bernard Cooke *Undercliff-útikalauzában* (COOKE 1849. Címmetszet és 20.). A Szent Bonifác-domb fennsíkjaig tartó birtokkomplexum parkjában dr. Leeson barlangot is épített, ahol szabadkőműves páholyt rendezett be, lévén az angliai szabadkőművesség egyik előjárója volt az 1868. évi visszavonulásáig. 1863 májusában dr. Leeson bonchurchi birtokán, a *Rose Mount* kertjének barlangjában berendezett kápolnában tartották a szabadkőművesek Edward walesi herceg, a későbbi VII. Eduárd (1901–1910) – maga is szabadkőműves – és felesége esküvője tiszteletére rendezett Rózsakeresztes-ünnepséget.⁷¹

terminates at Dr. Leeson's property. This consists of four separate houses, erected in various portions of the Undercliff all having communication with each other, yet at same time being entirely separate and distinct. The first is called Rose Mount, the second, Pulpit Rock, the third (Dr. Leeson's residence), The Maples, and the fourth St. Boniface. Each of these have most ample gardens and being placed on various terraces, naturally formed by the Undercliff, are at different altitudes." In: *The Freemasons' Magazine* 1863. máj. 23. № 203. 415.

68 Az egyszerű fakeresztet Sir William Heathcote (†1881) parlamenti képviselő és Arthur Percival, Viktória királynő káplánja helyezte el 1820 körül, amikor Bonchurchben üdültek a *St Boniface House* nevű nyaralóban, ők adták a nevet is a különleges alakú sziklának. (VENABLES 1867, 29)

69 „Bonchurch [...] Orchard Leigh. This handsome residence, the property of Dr. Leeson, is situated nearer to the sea, in a most delightful spot, close upon the ridge that forms the south side of the vale, and stands amidst green knolls and undulating mounds, whose rocky fragments are jutting from them, and in some parts overhang the winding paths. Here the fir, the maple, and the ash thrive in great luxuriance, while between their boughs appears the dark blue sea, giving a beautiful contrast to the light-green banks, partially adorned with flowers of every hue, and here —

“The warblings of the nightingale / In sweetest notes resound, / And glow-worms light, at summer's eve, / A thousand lamps around!” (This is literally true. On a summer's night the banks of Orchard Leigh are often resplendent with the lustre of the glow-worm's light, whilst the sweetly thrilling notes of the nightingale are heard amongst the trees; and here the Bee-orchis with various other scarce and interesting native plants are found growing on the verdant slopes of the mound facing the sea.)” (COOKE 1849, 21–22)

70 „Bonchurch [...] Another of the new villas, and one of the most conspicuous and picturesque, is at Pulpit rock, the residence of Dr. Leeson, Physician to St. Thomas's Hospital. It is surrounded by five or six acres, tastefully laid out in terraces, and commands most extensive and splendid views.” (BRANNON 1857, 74)

71 “[i]n the grounds above Rose Mount, there is a natural cave, in which has been partially hollowed out and the roof supported by art. This cave has two entrances, two chambers, two passages and a recess, and in it the Vectis Chapters held its Rose Croix meeting,

29. kép. Pulszky Terézia: Dr. Leeson kertjében, 1856 (OSZK KT Dig. felv.)
 Fig. 29. Therese Pulszky: In the Garden of Dr. Leeson, drawing, 1856 (OSZK KT Dig. Recording)

Dr. Leeson, villáinak felépítésével egy időben, a *Pulpit Rock* egykor erdős környezetét angolparkká alakította át, a teraszokon a legfinomabb mohás gyepvel, különleges növényzettel, virágágásokkal, télen is virító sziklakerttel, sőt barlangokkal, valódi látványosságként.⁷²

but of that more presently.” In: *The Freemasons’ Magazine* 1863. máj. 23. № 203. 415.

72 „[t]he Pulpit Rock, forming the boldest feature in the view — its horizontal ledges weatherbeaten and honeycombed, while the interstices between them are marked in the darkest shade. The crag juts forth beyond its parent cliff, and seems to be almost suspended in the air, while, stained as it is by various coloured lichens, it glows in sunlight in the richest hue. On its summit is placed a rustic wooden cross. The head of this singular rock was formerly surrounded by a wooden enclosure, to which was appended a slight bridge, that gave access to visitors for beholding the neighbouring scenery, and hence it took its name. [...] are seen the curiously terraced grounds of Pulpit Rock, so remarkable for their charming variety. By cutting away and removing a large portion of the cliff, a lawn of considerable extent has been obtained, where Nature had previously presented nothing but a rugged steep. Several caverns (one of them of a large size and of most extraordinary formation) have been opened, by remov-

Pulszky Terézia 1856 őszén látogatta meg és rajzolta le dr. Leeson villájának parkját a nevezetes *Pulpit Rock* nevű sziklával. A rajz a sziklás hegyoldalt és a különálló szikladarabot ábrázolja, csúcsán a fakereszttel. A művész a sziklák alatti pázsitról tekint fel az artisztikus hegyoldalra, a pázsitot buja növényzet és keskeny ösvény övezi, amely a sziklákhoz vezet fel. A kompozícióban a *Pulpit Rock* keresztje kerül a fókuszba, ez egyben a legmagasabb pontja a tájnak, és egyenesen a felhők nélküli derült égbothoz vezet a tekintetet.

ing the earth and fragments of stone with which they have been filled up since the disruption of the cliff. [...] the handsome Villa, named Pulpit Rock [...] A mossy lawn of the finest verdure, sloping to the south and west, bounded on its northern side by overhanging rocks, amidst which, geraniums, mignonette, verbenas, petunias, and a variety of other greenhouse plants flourish all winter long. Parterres of fragrant flowers, and walks adorned at their sides by the choicest shrubs, add to the charming variety of the scene; whilst winding paths, along terraced slopes, lead to sequestered alcoves, rocky grotts, and shady bowers; and beneath are seen trees of luxuriant growth overhanging the vale.” (COOKE 1849, 14–16)

30. kép. Pulszky Terézia: Steephill Castle, 1855/56 (OSZK KT Dig. felv.)
 Fig. 30. Therese Pulszky: Steephill Castle, drawing, 1855/56 (OSZK KT Dig. Recording)

Dr. Leeson nevezetes virágágyásából csak egy-kettő jelenik meg a képen, így a táj szépsége uralja a képet. Kérdés, hogy a Pulszky házaspár ventnori nyaralásán személyesen megismerkedett-e a bonchurchi házban és birtokain élő nyugalmazott orvossal, dr. Leesonnal? Ha igen, talán meg is látogatták a szabadkőműves kápolnának kiépített barlangot, hiszen Pulszky Ferenc érdeklődött a társulat iránt, nem sokkal később, Itáliában be is lépett tagjai közé.

Pulszky Terézia az *Undercliff* Ventnortól nyugatra eső részén is kirándult és rajzolt, láttuk, hogy egyszer a Herzen családdal egészen az *Undercliff* nyugati szélén álló világítótoronyig is elgyalogoltak. A Ventnortól *St Lawrence* faluba vezető utat egyébként az egyik korabeli turistakalauz a sziget legromantikusabb tájképének ítéli.⁷³ Ennek a tájnak feltűnő látványossága volt

73 „Looking towards the west, over the Town of Ventnor, which appears from hence to the greatest advantage, (its Church and spire picturesquely rising near its Grove,) we observe the turret of the Tower of Steephill Castle above a distant group of trees, while, beyond it, the bold range of Uppercliff is seen stretching from

a Ventnor melletti *Steephill* nevű birtokon 1835-ben felépült *Steephill Castle*. A középkori várkastélyt utánzó épületet a számos birtokkal rendelkező, vagyonát bank- és ingatlanüzlettel szerzett John Hambrough (1793–1861) építtette a korábbi udvarház mellé, aki 1828-ban vásárolta meg a birtokot. A domboldalra helyezett tornyos kastélyt és környékét a tengeröböllel a sziget legszebb vidékeként írják le a korban.⁷⁴ A helyi kőanyagból konstruált kastélyhoz különleges növényekből és bokrokból álló park is tartozott,

St. Lawrence as far as the turn of the coast towards Niton,, a distance comprehending the most romantic scenery of the Island; while the whole is bounded by the wide-spread sea, in the magnificent curve of a semicircle of the most brilliant blue.” (COOKE 1849, 15)

74 „*STEEP HILL* [...] its site one of the most picturesque castellated residences in the Island. The structure is built in the Gothic style, and the approach is by an elegant Gothic archway. The Keep is a beautiful object, rising to a considerable elevation, amidst trees of majestic growth and varied foliage. There is a 'cave in the cliff', easily accessible, from which the view of the shore is exceedingly picturesque. A ramble by the water will exhibit the scenery of the *Undercliff* to great advantage.” (BRETTEL 1840, 180)

romantikus barlanggal, sőt szőlőt is telepített itt a tulajdonos.⁷⁵ A parkot azonban tulajdonosa elzárta a látogatók elől, pedig az angol turisztikától elválaszthatatlan (volt) a magánkertek látogatása.

Pulszky Terézia nyugat felől ábrázolja a sűrű növényzet által jobbra eltakart monumentális épületet, kerek tornyán zászlóval, háttérben a ventnori Szent Bonifác-heggyel (*St Boniface Down*) és sziklás tengerparttal (Appendix 2. № 2). A grafika nem marad el kvalitásában a többi Ventnor környéki tájképi alkotástól, sőt, talán a korabeli útikönyvek metszetes illusztrációinak művészi színvonalától is alig. A lap – és párdarabjai – a legjobb klasszikus rajzművészeti hagyományokat követik a természet: a fák, sűrűbb és ritkásabb ligetek, a közeli lombok, a ködbe vesző távolabbi hegyek és nem utolsósorban a tenger ábrázolásával. Feltűnő, hogy a képeken mindig a derűs, szélcsendes, kora őszi *Undercliff* jelenik meg, felhőtlen égbolttal, a tenger sima víztükrével, ami az ötgyerekes emigráns művész, a két hazájától, jelesül Ausztriától és Magyarországtól is megfosztott, angliai éveiben a politikához is közel került asszony lelki békéjét közvetíti, legalábbis a ventnori nyaralások alatt.

A Ventnortól nyugatra fekvő *St Lawrence* nevű falu ősbibb település, mint az önálló egyházzal nem rendelkezett kis faluból kinövő Ventnor, a 12. században ugyanis már állt a Szent Lőrincről elnevezett,

és a falunak is nevet adó temploma. A ma már Ventnorhoz tartozó falu nevezetessége – a kis templom mellett – az út szélén felfakadó Szent Lőrinc-forrás, és a fölé épített romantikus, borostyánnal borított neogótikus kútház.⁷⁶ A jéghideg forrásvíz egy delfin szájából zubog egy széles kagylóba, és az út mellett folyik tovább egyenesen a tengerbe – írja róla 1856-ban William Henry Davenport Adams (1828–1891) író és publicista a Wight-sziget történeti topográfiáját bemutató könyvben, ahol a forrásról készült könyvmat is megjelent.⁷⁷ A *Brannon's picture* c. útikalauz is közöl metszetet a Szent Lőrinc-forrás építményéről, amely Lord Yarborough villájának közelében épült.⁷⁸ Lord Yarborough (Charles Anderson-Pelham, 1st Earl of Yarborough, 1781–1846) – aki Sir Richard Worsley (1751–1805) egykori birtokának örököseként a St Lawrence-i nyaralót (*Marine Villa*) is megörökölte – a

75 „STEEPHILL CASTLE. But the road here makes so sudden and steep a descent as to preclude a view of this noble edifice, which occupies a rocky terrace on our right. The party ought therefore to alight from their carriage, and proceed through a plantation on the south side; [...] and gradually ascend to the brow of a bold promontory that overlooks the shore, which opens the principal part of the building, and a charming prospect. A flag-staff a little below marks a small romantic Cavern in the face of the precipice. The Castle was completed in the year 1835; is in a style of chaste elegance; combining all the advantages of a regular built mansion, with the picturesque exterior of this more commanding style. Several of the rooms are of the most handsome dimensions; and the whole interior arrangements are considered extremely judicious and convenient. The body is of an oblong figure, and the chief ornament a fine square tower which springs from the middle on the northern side. The stone with which it is built was procured on the spot: and being of a dark grey and a warm-yellowish tint, affords a beautiful contrast; yet produces a sober tone, which harmonizes well with the surrounding scene. [...] It is to be regretted, that the public are not admitted within the near grounds of Steephill; for neither the ornamental detail nor the complete design of the castle can be seen to any advantage at a distance. But the exclusion from the gardens is still more to be lamented: being enriched by the most valuable specimens of exotic flowers and shrubs, which the genial situation renders as luxuriant almost as if indigenous to the soil.” (BRANNON 1840, 41)

76 „Well of St. Lawrence. This very attractive object, surmounted by a cross, presents the appearance of a hermit's cell, and is enclosed in a Gothic Portal of very chaste design, partially overrun with ivy. Simplicity of style has, with great propriety, been made the characteristic of this little edifice.” (COOKE 1849, 113); „By the road-side stood a little Gothic shrine erected to preserve the sweet, clear water of St. Lawrence-well. I could have gazed for a long time on its arched entrance, its groined roof, its ivy-clustered walls and rustic seat. The water of the fountain falls from a dolphin's head into a wide grooved shell; and the hanging willow sand other trees that shadow its sides and crown its summit, give an influence to the scene of a very imposing kind.” (MOGRIDGE 1846, 82)

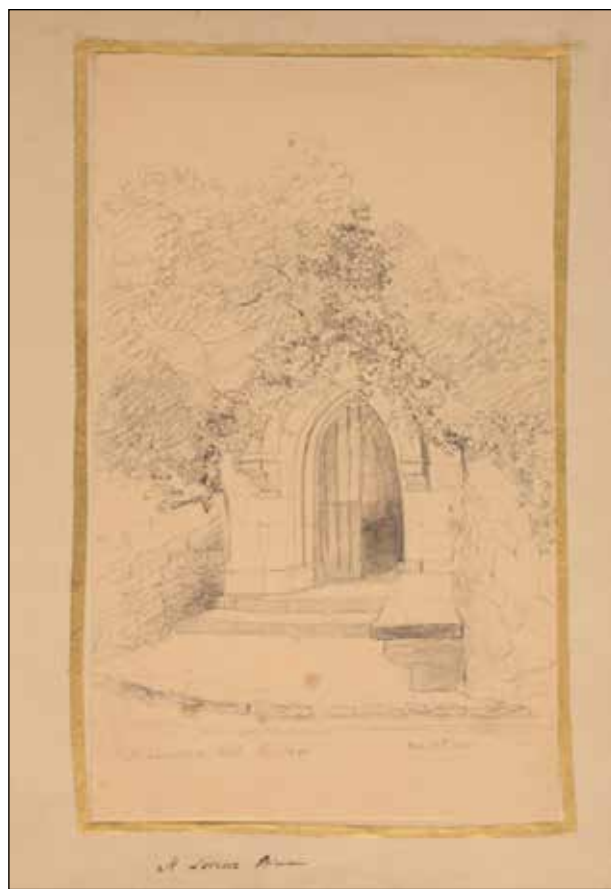
77 „VENTNOR TO CHALE [...] Seated on an undulating lawn, at a considerable elevation above the ocean level, and sheltered on the east by the mighty wall the Undercliff, rises the embattled facade of Steephill Castle A little Gothic shrine consecrates a leafy dell, by the roadside. It is surmounted with a cross, and encloses a bright, spray-scattering stream which issues from a dolphin's mouth into a wide shell, and then ripples away beneath the road to mingle with the sea. From earliest times, this Well has been dedicated to St. Lawrence, as the fount on Boniface Down was hallowed to St. Boniface. A lingering memory of the “creed out worn” which once deified the groves and streams of Hellas was this Well-worship of our forefathers; and pleasant, in truth, is this way side fountain with its cool waters, and its “hanging boughs” and like enough to waken the gratitude of the weary-footed Pilgrim of yore, when he rested in the shadow of the Undercliff, and slaked his thirst in the sweet Well of St. Lawrence. (The present structure was built by the late Earl of Yarborough.)” (DAVENPORT ADAMS 1856, 204–205)

78 „ST. LAWRENCE—The WELL near the Marine Villa of the Right Honourable Lord Yarborough—Isle of Wight. — The Well encloses a fountain of ever-running crystal water, the soft murmurs of which combine with the surrounding scene to produce the most agreeable feelings; and it is marked by so much of that beautiful simplicity which is the foundation of picturesque effect, that perhaps no other object in its charming neighbourhood, except the little church, will afford the stranger more immediate pleasure.” (BRANNON 1855, 75–76)

31. kép. W. L. Walton–J. H. Kernot: A Szent Lőrinc-forrás Wight szigetén, litográfia, 1856 (DAVENPORT ADAMS 1856, 210/211. alapján)

Fig. 31. W. L. Walton–J. H. Kernot: *The Source of St. Lawrence on the Isle of Wight, Lithograph, 1856 (based on DAVENPORT ADAMS 1856. 210/211)*

32. kép. Pulszky Terézia: Szent Lőrinc-kút, 1855 (OSZK KT Dig. felv.)

Fig. 32. *Therese Pulszky: St. Lawrence's Well, drawing, 1855 (OSZK KT Dig. Recording)*

középkori apró Szent Lőrinc-templom bőkezű adományozója volt, és ő emeltette a gótikus kútházat 1840 körül a nyaraló melletti forrás fölé, de hamarosan el is záratta, mert a turisták megrongálták.

A forrásról Henry Brinsley Sheridan (1820–1906) angol liberális politikus fiatal éveiben verses legendát költött és jelentetett meg 1845-ben (SHERIDAN 1845), amelyet talán a ventnori nyaralók is olvastak. Pulszky Terézia 1855. augusztus 28-án rajzolja le a borostyánnal majdnem teljesen benőtt Szent Lőrinc-kút építményét, félig nyitott kapujával, előtte kőpaddal (Appendix 2. № 10). A romantikus ábrázolás a kútházat igen réginek mutatja, pedig alig másfél évtizeddel korábban épült, az angol romantika és neogótika modorában.

Az emigráns Pulszky Terézia ventnori tartózkodása alatt készült rajzai az *Undercliff* különleges mikroklimájának és derűs mikrokozmoszának kvalitásos, művészi igényű lenyomatai. Árad belőlük az a miliő, amely kiragadta az emigráció és London szürke-ködös mindennapjaiból az alkotót, az angliai emigrációban írói pályáján is elindult, sőt sikereket szerzett Pulszky Teréziát.

*

A ventnori nyaralások 1859-ben abbamaradtak, ahogyan nemsokára az angliai emigráció is, hiszen Pulszky Ferenc és családja Itáliába költözött, s végül Firenzében telepedtek le. Szoros kapcsolatot ápoltak Giuseppe Garibaldival, akit Pulszky nemcsak egyedül, hanem feleségével is meglátogatott Caprera szigetén. A Garibaldi család megkedvelte a magyar

33. kép. Pulszky Terézia: Caprera (Garibaldi háza), akvarell, 1860-as évek. (MNM TKCs Dig. felv.)
 Fig. 33. Therese Pulszky: Caprera (Garibaldi's house), watercolor, 1860s. (MNM TKCs Digital Recording)

emigráns politikus feleségét, Pulszky Terézia és Garibaldi levelezett is egymással (CSORBA 2010). Pulszky Ferenc először 1861 januárjában, azaz éppen akkor, amikor Kossuthtal megszakította politikai együttműködését, látogatta meg Garibaldit Caprera szigetén, ekkor még – az éppen várandós – felesége nélkül, és nem lehet véletlen, hogy alig két hónap múlva, 1861. március 8-án Firenzében született gyermekük a Pulszky Garibaldi (1861–1926) nevet kapta. Pulszky Terézia ismeretlen idejű caprera-i látogatásának emléke egy akvarell, amely Garibaldi házát és gazdaságát ábrázolja a dél-itáliai tenger és napsütés miliójében.⁷⁹ Amikor

a kép készült, Pulszky Terézia bizonyára felidézte azt a pár évvel korábbi pillanatot, amikor egy másik szabadsághős, Kossuth Lajos nyaralóját rajzolta egy másik mediterrán jellegű tengerparton, a Wight-szigeti Ventnorban.

⁷⁹ PULSZKY TERÉZIA: *Caprera*. Akvarell, 1860-as évek. (Az akvarell mérete: 14,6x21,8 cm. Hátlapján kézírással: *Garibaldi's*

Haus in Caprera / Turin 21. Aug. 1861 / Nach einer Skizze nach der Natur. MNM TKCs ltsz. 60.235. Proveniencia: vásárlás Paiss Andortól 1960-ban). Az akvarell alapját egy helyszínen készült skicc, azaz vázlatrajz képezte, ezt festette meg Pulszkyné később Torinóban. A képet említi: GÖDÖLLE Mátvás: *Pulszky Teréz lakószobája Bécsben*, 1844. (Rostás 2012, Kat. № 41.) A kutatásban nyújtott segítséget Gödölle Mátvásnak köszönöm meg.

APPENDIX 1.

Pulszky Terézia Wight-szigeten készült rajzai és gyermekei tanulmányrajzai a *Spaziergang von St Lawrence nach Luccomb* c. albumban

Jelzete: OSZK Kt VIII/2048

[korábbi jelzet: An. Lit. Pulszky 52(f)] fol. 2–12

A rajzokat tartalmazó album báró Sebesy Istvánnétól került az Országos Széchényi Könyvtárba, akinek Pulszky Polyxéna és Hampel József fia: dr. Hampel Ferenc, Pulszky Terézia unokája ajándékozta 1937-ben. Báró Sebesy-Josintzi Istvánné szül. Szirmay Anna, Szirmay Tamás és Pulszky Henriette (Pulszky Ágost lánya) gyermekeként a másik unokája volt Pulszky Teréziának. A félbőr-vászon kötésű, 29,5x23,5 cm-es albumba 52 db 28,5x23,5 cm-es kartonlapot kötöttek be, a kartonlapok jobb felső sarkába a könyvkötő nyomta be a számozást 1-től 52-ig. Az album 2–12 közötti számozású kartonlapjaira ragasztották be – vékony arany festett keretkezéssel – Pulszky Terézia Wight-szigeten készült 11 rajzát. A rajzlapokat egyévesen 22,5x14 cm-re vágták körbe. Az album első fólióján kézírással a rajzszorozat címe olvasható: *Spaziergang von St Lawrence nach Luccomb*, azaz Séta a Szent Lőrinc-[forrástól] Luccombig.

Az album tartalma

№ (fol.) 2–12 Pulszky Terézia Ventnorban készült rajza, 1855/56

Az album további számozott lapjai egyrészt üresek, másrészt Pulszky Terézia, illetve gyermekei egyéb rajzait tartalmazzák:

№ (fol.) 17. Pulszky Terézia(?): [Gyermekefej], (papír, ceruza); jelzése: *PT(?)*

№ (fol.) 18. Pulszky Gábor: [Csendélet – reggeliző asztal], (papír, ceruza); A rajz ajánlása: *My dear Papa accept this little token of affection from your loving son / Gabor Pulszky / Ventnor 1859*

№ (fol.) 19. Pulszky Gyula: [Kéz] (papír, ceruza), jelzése: *JP* (Julius Pulszky)

№ (fol.) 21. Pulszky Gábor: [Antik szoborfej profilból], (papír, ceruza). Jelzés: *Gabor Pulszky Aug 20 1859*

№ (fol.) 23. Ismeretlen személy: [Csendélet 2 almával lilimos függöny előtt], (papír, akvarell)

№ (fol.) 25. Pulszky Gyula: [Puttó-szobor, torzó], (papír ceruza). Jelzése: *Gyula Pulszky 1860*

№ (fol.) 28. Pulszky Gyula: [Váza rajza], (papír, ceruza), jelzése, *Drawn by Gyula Pulszky Oct 9th 1859*

№ (fol.) 29. Pulszky Gábor: [Görög váza] (papír, vízfestmény). Jelzése: *GP 1860*

№ (fol.) 32. Ismeretlen személy: [Üvegpalackok] (papír, vízfestmény)

APPENDIX 2.

Pulszky Terézia Wight-szigeten készült rajzainak jegyzéke. A német nyelvű címekeket a rajzok alá, a kartonra írták fekete tussal.

№ 1. Pulszky Terézia: *St Lorenz Brunn [Szt. Lőrinc-forrás]* (fol. 2)

1855. augusztus 28.

Papír, ceruza beige színű kartonra ragasztva. A rajz mérete: 22,5x14 cm. Felirat és jelzés a lap alján két oldalon: *St Lawrence Well Ventnor – Aug 28 1855* [A Szent Lőrinc-forrás Ventnorban, 1855. aug. 28-án

№ 2. Pulszky Terézia: *SteePhill – Castle [SteePhill-várkastély]* (fol. 3)

Papír, ceruza, fehér kréta, világoszöld színű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés balra lent: *TP*

№ 3. Pulszky Terézia: *Ventnor* (fol. 4)

Papír, ceruza, világoszöld színű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm

№ 4. Pulszky Terézia: *Berkshire Villa* (fol. 5)

1856. szeptember 30.

Papír, ceruza, csontszínű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés a jobb alsó sarokban: *T.P. 856 6/9*

№ 5. Pulszky Terézia: *Aussicht aus dem Fenster [Kilátás az ablakból]* (fol. 6)

1855. szeptember 30.

Papír, ceruza csontszínű kartonra ragasztva. A rajz mérete: 22,5x13,8 cm. Jelzés a lap jobb alsó sarkában: *TP 30/9 55*

№ 6. Pulszky Terézia: *Am Strand in Ventor [A tengerpart Ventornál]* (fol. 7)

1856. szeptember 11.

Papír, ceruza, fehér kréta, beige színű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés a jobb alsó sarokban: *T.P. 856 11/9*

№ 7. Pulszky Terézia: *Ventor von der Höhe [Ventnor a hegytetőről]* (fol. 8)

1855. október 16.

- Papír, ceruza, fehér kréta, csontszínű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés a jobb alsó sarokban: *TP Ventnor Oct 16/55*
- № 8. Pulszky Terézia: *In Dr Leesson's Garten [Dr. Leeson kertjében]* (fol. 9)
1856. október 4.
Papír, ceruza, csontszínű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés a jobb alsó sarokban: *TP 4/10 56*
- № 9. Pulszky Terézia: *Kirchlein in Bonchurch [Kis templom Bonchurchben]* (fol. 10)
Papír, ceruza, fehér kréta, csontszínű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés a jobb alsó sarokban, nehezen olvasható: *TP(?) 55(?)*
- № 10. Pulszky Terézia: *Landslip [Hegyomlás Bonchurchnél]* (fol. 11)
1856. október 1.
Papír, ceruza beige színű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés a jobb alsó sarokban: *TP 1/10 56*
- № 11. Pulszky Terézia: *Luccomb Chine [A Luccombe-szakadék]* (fol. 12)
1856. szeptember 14.
Papír, ceruza, fehér kréta, csontszínű kartonra ragasztva. A fekvő rajz mérete: 13,8x22,5 cm. Jelzés a jobb alsó sarokban: *TP Sept 14 56*

FORRÁSOK

- IISH – Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis/International Institute of Social History, Amszterdam, Hollandia
- Herzen-papers: Aleksandr Ivanovič Gercen Papers [A. I. Herzen iratai]
- № 21: Album, containing letters to Alexander Herzen, drawings, clippings and other documents. 1796, 1812, 1841, 1843, 1849–1858, 1860–1861, 1864. 1 volume [1 kötetes album, amely az alábbiakat tartalmazza: levelek A. Herzenhez, rajzok, újságkivágások, egyéb dokumentumok]
- MNM TKCs – Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest
- OSZK Kt – Országos Széchényi Könyvtár, Kéziratár, Budapest
Fond VIII: Pulszky Ferenc hagyatéka

StADt – Nordrhein-Westfälisches Staatsarchiv Detmold, Németország
D 72 von Meysebug: Malwida von Meysebug hagyatéka

VHC Arch. – Ventnor Heritage Centre (Ventnor and District Local History Society), Archives, Ventnor, Anglia

IRODALOM

- ABBOTT, Stewart
2006 *The Isle of Wight, c.1750–1840: Aspects of Viewing, Recording and Consumption*. University of Southampton, School of Humanities, Arts & Social Sciences, Department of Archaeology. PhD-thesis for the degree of Doctor of Philosophy (<https://eprints.soton.ac.uk/210921/1/00359725.pdf>. 2018.08.21.)
- BARBER, Thomas
1834¹ *Barber's Picturesque Illustrations of the Isle of Wight, comprising Views of every object of interest on the Island. Engraved from Original Drawings. Accompanied by Historical and Topographical Descriptions*. Simpkin & Marshall; H. G. Bohn etc., London.
- 1850 *Barber's picturesque guide to the Isle of Wight*. Illustrated by Forty-Five Views and Maps Engraved on Steel. New edition. Henry G. Bohn, London.
- BRANNON, George
1827 *Vectis scenery: being a series of original and select views exhibiting the picturesque beauties, local peculiarities and places of particular interest in the Isle of Wight / drawn from nature and engraved by George Brannon*. Brannon, Wootton Common, Isle of Wight.
- 1833¹ *The pleasure visitor's companion in making the tour of the Isle of Wight, pointing out the best plan for seeing in the shortest time every remarkable object*. Wootton Common, Isle of Wight.
- 1840 *Vectis scenery: being a series of original and select views exhibiting the picturesque beauties, local peculiarities and places of particular interest in the Isle of Wight with ample descriptive and explanatory letter-press*. A new edition for 1840. Brannon, Wootton Common, Isle of Wight
- 1842¹⁰ *The pleasure visitor's companion in making the tour of the Isle of Wight, pointing out the best plan for seeing in the shortest time every remarkable*

- object. Embellished with views of the Country Inns etc. Wootton Common, Isle of Wight.
- 1848 *Vectis scenery: being a series of original and select views exhibiting the picturesque beauties, local peculiarities and places of particular interest in the Isle of Wight with ample descriptive and explanatory letter-press.* A new edition for 1848. Brannon, Wootton Common, Isle of Wight.
- 1855 *Brannon's picture of the Isle of Wight, or, The expeditious traveller's index to its prominent beauties & objects of interest; compiled especially with reference to those numerous visitors who can spare but two or three days to make the tour of the island.* George Brannon, Wootton, Isle of Wight.
- 1857 *Brannon's Graphic Delineations of the Most Prominent Objects in the Isle of Wight Serving Equally the Purposes of a Useful Accompaniment to any of the Un-illustrated Local Guides, or as a Drawing Book for Copying in Pencil by the Tyro and to Assist the Amateur in Sketching from Nature.* G. Brannon, Wootton Common, Isle of Wight.
- 1865 & 1868 *Vectis scenery: being a series of original and select views exhibiting the picturesque beauties, local peculiarities and places of particular interest in the Isle of Wight with ample descriptive and explanatory letter-press.* Alfred Brannon, Newport.
- BRETTEL, Thomas
- 1840 *A Topographical and Historical Guide to the Isle of Wight, Containing Every Information Interesting to the Antiquarian, Botanist, Geologist, Historian, and Tourist.* With plates and maps. Leigh and Co., London.
- COOKE, William Bernard
- 1812² *A new Picture of the Isle of Wight.* Baker–Sherwood–Neely–Jones, Southampton.
- 1826 *Picturesque views on the southern coast of England,* from drawings made principally by J. M. W. Turner, R. A., and engraved by W. B. Cooke, George Cooke, and other eminent engravers. J. and A. Arch, London.
- 1849 *Bonchurch, Shanklin & the Undercliff, and their vicinities.* W. B. Cooke, London
- CSORBA László
- 2010 *Garibaldi élete és kora.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- DAVENPORT ADAMS, W. H.
- 1856 *The history, topography, and antiquities of the Isle of Wight,* Illustrated and described by W. H. DAVENPORT ADAMS. Smith, Elder, and Co.; James Briddon, London–Ryde.
- FLETCHER, Eliza
- 1875 *Autobiography of Mrs. Fletcher with letters and other family memorials.* Ed. by [Mary FLETCHER]. Edmonston and Douglas, Edinburgh.
- GANZ, Wilhelm
- 1913 *Memories of a Musician. Reminiscences of Seventy Years of Musical Life.* John Murray, London.
- GERCEN, Aleksandr (ГЕРЦЕН, А. И.)
- 1961 ТОМ ДВАДЦАТЬ ПЯТЫЙ ПИСЬМА 1853–1856 ГОДОВ. АКАДЕМИА НАУК СССР, МОСКВА.
- GYULAI Éva:
- 2019 *Egy református politikusfeleség a bécsi „zweite Gesellschaftból”: Pulszky Terézia (Therese Walter, 1819–1866).* In DIENES Dénes–KEGYES Erika–VERES Ildikó (szerk.): *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben.* Hernád Kiadó, Sárospatak. 211–264.
- HERZEN, Alexander
- 1982 *My Past and Thoughts: The Memoirs of Alexander Herzen.* University of California Press, Berkeley.
- 1994 Londonban Kossuthnál. Részlet az „Emlékeim”-ből. (Honti Dezső fordítása). *Ezredvég – Irodalmi, művészeti és társadalomkritikai folyóirat – Kossuth Lajos-emlékszám IV.* (1994)/3. 28–31.
- LEUSCHNER, Vera
- 2002 *Malwida von Meysenbug «Die Malerei war immer meine liebste Kunst».* (Sonderveröffentlichungen des Naturwissenschaftlichen und Historischen Vereins für das Land Lippe, Band 61.) Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld.
- MCINNES, Robin
- 2016 *Isle of Wight Landscape Art. An Illustrated Dictionary 1650–1930.* Cross Publishing, Chale (Isle of Wight).
- MEYSENBURG, Malwida von
- 1910 *Memoiren einer Idealistin I–II.* Volksausgabe. Schuster & Löffler, Berlin–Leipzig.
- 1964 *Nagy emberekre emlékezem.* Vál.: FEHÉR Imréné, ford. HONTI Irma; bev. BENEDEK Marcell. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- 1876 *Memoiren einer Idealistin, I–II.* Auerbach, Stuttgart.

- MOGRIDGE, George
1846 *Wanderings in the Isle of Wight*. By the author of 'The old sea-captain'. Religious Tract Society, London.
- PULSZKY, Theresa
1850 *Memoirs of a Hungarian Lady*, I–II. Henry Colburn, London.
1851 *Sagen und Erzählungen aus Ungarn*, 1–2. Franz Duncker, Berlin.
1858 *Three Christmas plays for children. The sleeper awakened. The wonderful bird. Crinolina*. With music by Professor L. Jansa and illustrations by Charles Armytage. Griffith and Farran, London.
1859 *Three Christmas plays for children. The sleeper awakened. The wonderful bird. Crinolina*. With music by Professor L. Jansa and illustrations by Charles Armytage. D. Appleton & Co, New York.
- PULSZKY, Francis and Theresa
1851 *Tales and traditions of Hungary*. Henry Colburn, London.
- ROSTÁS Péter (szerk.)
2012 *Empire és biedermeier bútorművészet Magyarországon 1800–1850*. Budapesti Történelmi Múzeum kiállításának (2011. december 16–2012. április 1.) katalógusa. Terc Kiadó–BTM, Budapest.
- SCHELLENBERG, Ann Margaret
1994 *Prize the doubt: The life and work of Francis William Newman*. Durham theses, Durham University (Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/1622>) (2019.08.1.)
- SHERIDAN, Henry Brinsley
1845 *St. Lawrence's Well: Fragmentary Legend of the Isle of Wight*. Madden and Malcolm, London.
- SIEVEKING, Isabel Giberne
1909 *Memoir and Letters of Francis W. Newman*. K. Paul–Trench–Trübner, London.
- TANÁRKY Gyula
1961 *A Kossuth-emigráció szolgálatában – TANÁRKY Gyula naplója: 1849–1866*. Vál., sajtó alá rend. bev. és jegyz. KOLTAY-KASTNER Jenő. Szépirodalmi, Budapest.
- VENABLES, Edmund
1867 *A guide to the Undercliff of the Isle of Wight, Shanklin and Blackgang*. Knight and Son's, Ventnor.
- WARE, J. Redding
1869¹ *The Isle of Wight*. The Photographic Illustrations by Russell Sedgfield and Frank M. Good. Provost and Co., London.
- WITZLEBEN, M. von
1856 *Die Insel Wight und London*. Schulzesche Buchdruckerei, Oldenburg.
- WORSLEY, Sir Richard
1781 *History of the Isle of Wight*. A. Hamilton, London.

**THE DRAWINGS OF TERÉZIA PULSZKY AND MALWIDA VON MEYSENBURG
MADE IN EMIGRATION TO ENGLAND
(VENTNOR AND SURROUNDINGS, ISLE OF WIGHT, 1855–1856)**

Keywords: Therese Pulszky, Malwida von Meysenbug, female writers, Isle of Wight, Ventnor, 19th century graphic art

The two female authors, Theresa (Terézia) Pulszky and Malwida von Meysenbug met by chance in 1850, but later as *émigrés* in London made a good friendship. The wife of Forty-Eighter politician Ferenc Pulszky and the governess of Russian emigrant Alexander Herzen's daughters spent some late summers together and with ex-Governor Louis (Lajos) Kossuth between 1855 and 1859 in Ventnor on the Isle of Wight. During the holidays in Ventnor Mrs Pulszky and Miss Meysenbug as passionate artists made several drawings of the resort and the coastal landscape with its attractions. Miss Meysenbug's drawings were recently discovered in a collection in Amsterdam, while Mrs Pulszky's drawings, preserved in the National Széchényi Library, Budapest now appear for the first time in a publication. Among the drawings of Theresa Pulszky is the depiction of Berkshire Villa, Ventnor, which was the holiday home of the Pulszky family in 1854, and the same is of the emigrant Governor's Louis Kossuth next year. [translated by the author]

